

ÖDÜL

PETROL, PARA VE İKTİDAR ARAYIŞ DESTANI

ÖNSÖZ

Petrolün tarihi 19. Yüzyılın ikinci yarısında başlamış olsa da gerçek önemine kavuşması 20. yüzyıldadır.

Petrolün hikayesinde üç ana tema vardır. Birincisi, kapitalizm ve modern iş dünyasının ortaya çıkıp gelişmesinde ana etkidir. Petrol dünyanın en büyük ve en yaygın sektörü olup, ilk çok uluslu şirketler burada doğmuştur. Hiç bir iş kolu petrol kadar risk ve ödülü, şans ve kaderi bir arada barındırmaz. Son yıllarda bilgisayar çipleri ön plana çıkmış olsa da, yeterli miktarda alternatif enerji kaynağı bulununcaya kadar petrol küresel ekonomide etkilerini sürdürecektir, fiyat hareketleriyle ekonomik büyümeyi ya da tersine krizleri tetikleyecektir.

Petrolün İkinci ana teması, ulusal stratejiler ile küresel siyaset ve gücü iç içe getiren bir meta olmasıdır. Birinci Dünya savaşının gidişatını ve sonunu etkileyen, Avrupalı emperyal güçlerin sömürge egemenliğine son veren, uluslararası siyasetin kıyısındaki bazı ülkeleri merkeze çeken, Körfez ve Irak savaşlarına yol açan hep petroldür.

Petrol aynı zamanda bazı olumsuzlukların da müsebbibidir. İran şahının sonunu muazzam petrol varlığı getirdi. Meksika ekonomisini petrol inşa etti, petrol yıktı. Sovyetler Birliği 1970 ve 1980'lerdeki dev petrol gelirlerini silahlanmaya ve savaşlara yatırdı. Bir zamanların en büyük petrol üreticisi olan Amerika, bugün en büyük tüketici olarak ihtiyacının %55 - 60'ını ithal ederek borç yükünü korkunç boyutlara getirdi.

Petrol tarihinin üçüncü teması "Hidrokarbon Toplumu" ve "Hidrokarbon İnsanı" haline gelmemizdir. Aydınlatma için gaz yağının kullanılmasından başlayarak, önceleri işe yaramıyor diye akarsulara akıtılan benzinin içten yanmalı motorların icad edilmesiyle hayatımızın her alanında etkili olması, petrolden elde edilen çeşitli kimyasalların ve plastiklerin çağdaş uygarlığın tuğla ve harcı olması, aynı uygarlığın petrolün bitmesiyle muhtemelen çökecek olması hep Hidrokarbon toplumu haline geldiğimiz işaretleridir.

BÖLÜM 1

TEMELİ KURANLAR

1

Başlangıç

Macera bir dizi rastlantı ve bir kişinin azmi sayesinde başladı: George Bissell. New Yorklu bir avukat olan Bissell Pennsylvania'dan geçerken insanların bazı birikintilerin yüzeyinden paçavralarla bir tür yağ topladığını gördü. Kaya yağı denen bu yanıcı maddenin " Seneca yağı" adıyla her derde deva bir kocakarı ilacı olarak kullanıldığını duymuştu. Birden aklında bir şimşek çaktı. Acaba bu yağ ilaç olarak değil de aydınlatmak amacıyla kullanılabilir miydi?

Bissell sonraki altı yılını bu hedefe ulaşmaya harcadı. Fikir, diğer yatırımcıların da ilgisini çekti ve aralarında bir grup oluşturdular. Grup, 1854'te Yale Kimya Profesörü Silliman'dan yağın aydınlatma ve yağlama yağı olarak özelliklerini araştırmasını istedi. Silliman'ın 16 Nisan 1855 tarihli raporu petrol sektörünün dönüm

noktası oldu. Raporda yağın tamamen karbon ve hidrojenden oluştuğunu, değişik kaynama noktalarında farklı ürünlere ayrıştığını ve bunlardan birinin rahatlıkla aydınlatmada kullanılabileceğini ifade ediyordu.

Kaya Yağına bu kadar umut bağlanmasının sebebi tamamen ihtiyaçtan kaynaklanıyordu. Sanayi devriminin doğurduğu nüfus artışı ve ekonomik kalkınma, hayvansal veya bitkisel yağ batırılmış fitilden farklı bir aydınlatma maddesine olan talebi arttırmıştı. Taş kömüründen elde edilen Havagazı ancak kentlerin ve zenginlerin evlerinin aydınlatılmasında kullanılıyordu. Çeşitli maddeler üzerinde yürütülen araştırmalar sonradan petrol sanayinin temelini teşkil edecek olan arıtmanın (rafinerilerin) gelişmesini sağlamıştı. Kanadalı Jeolog Abraham Gesner Asphalt ve benzeri maddelerden yağ elde etmeyi başarmış ve buna Yunanca "Keros" (balmumu) ve Elaion (yağ) kelimelerinden yola çıkarak " Kerosen" adını vermişti. 1850 lerde Amerikanın çeşitli kentlerinde ve İngiltere'deki rafinerilerde başlıca taş kömüründen olmak üzere yılda 5 milyon dolarlık kerosen üretiliyordu.

Petrol insanı doğluna yabancı bir madde değildi. Orta Doğu'nun çeşitli bölgelerinde kayalardaki çatlaklardan gazla birlikte sızan bitüm adlı bir madde Mezopotamya'da M.Ö. 3000 yılından beri ticari meta muamelesi görüyordu. Babil ve Eriha'nı duvarlarında çimento, Nuh'un gemisinde ve Musa'nın sepetinde macun, yollarda asfalt döşeme, evlerde ilaç, savaşlarda silah olarak kullanılıyordu. Ateş almış gaz sızıntılarına kutsal ateş diye tapılıyordu. (Çıralı-Kimera Efsanesi.) Petrol ve kireç karıştırılarak elde edilen ve su döküldükçe parlayan "Bizans Ateşi – Oleum Incendinarium " M.S. 7 yüzyıldan itibaren Bizanslıların en büyük silahı olmuştu. Formülü devlet sırrı olarak saklanıyordu. Yüzyıllarca baruttan bile daha etkin bir silah olarak kullanılmıştı.

Dolayısıyla Orta Doğu'da Petrol'ün tarihi çok eskiye dayanıyordu. Fakat nedense yüzyıllarca Batının bu kullanım ve uygulamalardan hiç haberi olmadı. Çok daha sonra varlığı ortaya çıktığında Batı arıtma teknolojilerini Araplardan öğrendi.

1850'lerde asfalttan ve kömürden elde edilen Kerosenin (Gaz Yağı)nın Amerika'da yayılması iki engelle karşılaştı: Yeterli miktarda bulunmuyordu ve yakacak doğru dürüst bir lamba yoktu. Derken Viyana'da cam bacalı bir gereç olduğu öğrenildi ve büyük miktarlarda Amerika'ya ithal edildi. Tasarımı daha sonra defalarca geliştirilmiş olsa da bütün dünyaya yayılan gaz lambalarının esası bu Viyana tasarımıdır.

Böylece, Bissell girişimini başlattığında kerosen evlere girmiş, havagazı üretimi sayesinde petrolün kerosene arıtılmasının yöntemi bulunmuş, Kerosen kullanan gaz lambası icad edilmiş bulunuyordu. Bissell ve Pennsylvania Kaya Yağı şirketindeki yatırımcı ortaklarının yapmaya çalıştıkları şey, ham madde olarak mevcut, yerleşik süreçlerden yararlanacak yeni bir kaynak keşfetmekti. Kaya yağını (petrolü) bol miktarda bulabilirlerse pazarı ele geçirebileceklerdi.

Petrolü kazarak çıkartmak mümkün değildi. Fakat alternatif bir yöntem vardı. 1500 yıl önce tuz madenlerinde yerin 900 m altına inen delgi veya sondaj yöntemi geliştirmişlerdi. Bu teknik petrol çıkarılmasında kullanılamaz mıydı? Peki bu "çılgın" proje kime emanet edilecekti? Yatırımcılar bu iş için birçok işe girip çıkmış, dolayısıyla elinden her iş gelen Colonel Drake adında birini bir posta arabasıyla Pennsylvania'nın yoksul mu yoksul, 1.250 nüfuslu Titusville kasabasına gönderdiler. 1858 baharından 1859 Ağustosuna kadar uğraşan Drake tam paralar adamakıllı suyunu çekip projeden vazgeçileceği sırada 20 m derinlikte petrole rastladı. Haber yangın gibi yayıldı. Minnacık Titusville kasabasında nüfusu bir gecede, arazi fiyatları anında fırladı.

Pennsylvania kaya yağının kerosen olarak piyasada yerini bulması çok sürmedi. Mevcut aydınlatıcılara olan üstünlüğü açıkça belliydi. Yeni kuyuların da açılmasıyla “Petrol Bölgesi” adını alan bölgede pek çok rafineri inşa edildi.

Başlangıçta alıcılar at sırtında kuyudan kuyuya dolaşıp petrol topluyorlardı. 1870’lerden itibaren Petrol bölgesinde ve Newyork’da daha resmi petrol borsası kuruldu. Petrol üç esasa göre alınıp satılıyordu: Anında teslim ve ödemenin yapıldığı “spot”, akdin 10 gün içinde tamamlanmasını gerektiren “normal” ve gelecekte belli bir vadede belli bir fiyata satışını öngören “Futures.”

2

John D. Rockefeller

Petrol sektörünü şekillendiren en önemli figür Rockefeller’ dır. Aynı tespit Amerikanın sınaî kalkınma tarihi ve modern şirketin ortaya çıkışı için de yapılabilir. Yönetim ve organizasyon dâhisi olarak bazılarınca alkışlanan Rockefeller, bazılarınca da en nefret edilen (kısmen çok başarılı olduğu için) iş adamıydı. John. D. Rockefeller 1838 yılında doğup, neredeyse bir asır yaşadıktan sonra 1931 de öldü.

1865 de bir açık arttırmada satın aldığı rafineri, Standart Oil adı altında modern petrol sanayinin başlangıcı oldu. Zamanlaması kusursuzdu. Amerikan iç savaşının sona ermesiyle muazzam bir ekonomik genişleme ve gelişme, kıran kırana rekabet ve spekülasyon başlamıştı. Kaydedilen teknolojik ilerlemeler sayesinde çelikten et paketlemeye, iletişimden ağır sermayeye, pek çok farklı dallarda büyük fabrikalar kurulmuştu. Yurt dışından göçler ve Batının yerleşime açılması yepyeni pazarlar yaratmıştı. Gerçekten de 19. Yüzyılın son 35 yılı kadar Amerikan İş Dünyası gerçek iş dünyası olmadı.

Rafinerileri satın almakla işe başlayan Rockefeller ortağı Flagler ile birlikte üretimden başlayarak, ürettiği petrolü tüketiciye ulaştıran taşımacılığa kadar muazzam bir imparatorluk kurmuştu. Şirket hiçbir dış finansman kaynağı kullanmadan tamamen öz kaynaklarıyla yürüdüğü ve çok büyük hacimde optimum verimle iş yaptığı için diğer rafineri sahiplerine nazaran etkin indirimler alıyordu. Böylece 1879’ a gelindiğinde Amerika’daki rafineri kapasitesinin % 90’ını ve petrol bölgesinden petrol toplayan pipeline sisteminin tümüne sahip olmuştu.

Amerika’nın en zengin adamı olmasına rağmen ilginç bir şekilde tutumluydu. Ailesinin karşı çıkmasına rağmen her gün işe giderken eski, giyimekten parlaklaşmış takım elbiseyi giyerdi. En sevdiği yiyeceklerden biri süt ekmekti.

Para kazanır kazanmaz kiliseye katkı ile başlayan yardımseverliği git gide büyüdü ve varlığının önemli bir kısmına ulaşarak bilim, tıp ve eğitimi kapsar hale geldi. Filantropiye de aynı işine gösterdiği sistematik ve araştırmacı yaklaşımı gösteriyordu. Kurduğu Chicago Üniversitesine veya üniversitenin herhangi bir binasına adının verilmesini kabul etmedi. “Yüce Tanrı’nın bana verdiği parayı nasıl kendimde tutarım” diyordu. Yardımları o zamanın parasıyla 550 milyon dolara ulaşmıştı.

Rockefeller’in kurup yönettiği Standard Oil 1890’larda benzersiz bir varlığa ulaşmıştı. Gaz lambası Amerika’nın yaşam şeklini değiştirmişti. Rafinerilerden çıkan en önemli ürün gaz yağı olmakla birlikte nafta, benzin, fuel oil, yağlama yağları, vazelin ve parafin de yan ürünler arasındaydı.

Ticarette Rekabet

Dünyanın geri kalanı Amerika'dan "Yeni Işık"ın gelmesini bekliyordu. Fakat Avrupa'ya ilk sevkiyatı yapmak kolay değildi. Zira gemiciler patlama ve yangın korkusuyla gazyağını taşımaya yanaşmıyorlardı. Nihayet 1861 de Philadelphia'lı bir taşıyıcı gemicileri adamakıllı sarhoş ederek gemiye gaz yağını yükletti. Bu kargo güvenle Londra'ya ulaşınca küresel ticaretin kapısı açılmış oldu.

Amerikan Yağı hızla bütün dünyaya yayıldı. Dış pazarlar olmasaydı, Amerikan Petrol sanayii bu büyüklüğe ulaşamazdı. Avrupa'daki sanayileşme, kentleşme ve ekonomik büyüme gaz yağı tüketimini ateşledi.

Önceleri Rusya'nın da büyük bir Pazar olacağı düşünülüyordu, fakat durum öyle gelişmedi. Yüzyıllardır Kafkasların Hazar Denizine uzanan kurak yarımadasında petrol sızıntısı olduğu biliniyordu. Bakü, Zerdüştlerin taptığı "sonsuz ateş kuleleri"nin bölgesiydi. Gerçekte bu "Kuleler" kayalardaki çatlaklardan sızan petrol gazlarıydı. İlk petrol kuyuları 1871 - 72 de açıldı. 1873'te rafineri sayısı 20'yi aşmıştı.

Kısa süre sonra Robert Nobel (Dinamiti icad eden ve Nobel Ödüllerini koyan Alfred Nobel'in ağabeyi) isimli bir kimyacı Bakü'ye gelerek bir rafineri satın aldı. Verimlilik ve karlılığa bilim, inovasyon ve iş planlamasını ekleyerek kısa sürede "Bakü Petrol Kralı" oldu. Başarısı "19.yüzyıl iş dünyasının en büyük zaferlerinden biri" şeklinde tanımlandı. Kardeşi Alfred'in aracılığıyla Credit Lyonnais'den aldığı borç, petrol üretiminin teminat olarak gösterildiği ilk kredi örneğini teşkil etti.

Ancak Bakü petrolerinin sorunu, büyük pazarlara ulaşım güçlüğü idi. Rothschild'lerin finansmanı ile Bakü-Batum demiryolu tamamlanarak Rus petrolüne Batı kapısı açıldı. Ancak bu noktada Standart Oil devreye girerek çeşitli ali cengiz oyunları ile Avrupa satışlarını engelledi. Rothschild'ler yeni pazarları ellerine geçirmek için Londralı Yahudi Marcus Samuel'in yardımını istedi. Marcus Samuel'in babası Emanuel, deniz kabuklarından çeşitli biblolar yapar, "Brighton Hatırası" diye satardı. Marcus kendi tasarladığı güvenli tankerlerle petrol taşıyarak iyi tanıdığı Uzak Doğu pazarlarına girmeyi önerdi. Bir deniz kabuğu türünden adını alan "Murex" isimli ilk tanker 1892'de Batum'dan aldığı petrolü Singapur ve Bangkok'a götürdü. Murex'i takibeden bütün tankerler isimlerini hep deniz kabuklarından aldı.

Gelişmelerden rahatsız olan Standart Oil Uzak Doğu pazarına ulaşmak amacıyla Hollanda Hint Adalarında (Dutch India) faaliyet gösteren Royal Dutch şirketine gözünü dikti. 1890 yılında kurulan şirket hızla büyümüş, rakiplerinin dikkatini çekmeye başlamıştı. Ancak Royal Dutch şiddetle direnen Standart Oil tarafından yutulmamayı başardı.

Yeni Yüzyıl

19. yüzyılın sonunda aydınlatmaya olan talep gazyağı, havagazı ve mumla karşılanıyordu. Fakat bunların üçü de kir, is ve ısı yayıyorlar, oksijen tüketiyorlar ve yangın tehlikesi taşıyorlardı. O yüzden Harvard'ın kütüphanesi gibi bazı binalar aydınlatılmıyordu bile. Edison'un 1879'da ampulü icat etmesi her şeyi değiştirdi. Bu sorunların hiçbirini taşımayan ampuller 1885'te 250.000, 1902'de 18 milyon adede ulaştı.

Varlığını aydınlatmada gaz yağı kullanılmasına borçlu olan petrol sektörü şimdi ne yapacaktı?

Bir kapı kapanıp pazar tam elden gitmek üzereyken bir başka kapı açıldı. "Atsız Araba" icat edildi. Önceleri çok yavaş, gürültülü ve çirkin addedilen bu yeni araç, birkaç yarıştan sonra çeşitli mekanik tasarımcıların dikkatini çekti. Bunlardan biri de "Edison Aydınlatma Şirketi"nde çalışırken işinden istifa edip benzinli, içten yanmalı taşıtların tasarım, imal ve satışına girişen Henry Ford'du.

1905'e gelindiğinde benzinli arabalar piyasaya egemen olmuştu bile. Artık rafinerilerde ana ürün olarak benzin üretiliyordu. Bunu fabrikalarda, trenlerde ve gemilerde kullanılan fuel oil izliyordu.

Pennsylvania'daki kuyulardan sonra yeni arayışlara girişildi. Texas Spindletop'ta açılan kuyu günlük 75.000 varil üretimiyle Petrol tarihine geçti. Kuyunun verimini Londra'dan Marcus Samuel de duymuştu. Babasının deniz kabuklarına ilgisi dolayısıyla Shell adını verdiği tanker şirketini Rusya petrollerine bağımlılıktan kurtarmak istiyordu. Spindletop kuyusu sahipleriyle 1901'de yapılan anlaşma sonucunda Fuel Oil tüketimi tüm gemilere, demiryollarına, fabrikalara ve konutlara yayıldı.

Ejderha Öldürüldü

Standart Oil Kuşatma altındaydı. Amerika ve dünyadaki rakipleri onu herkesi ezip geçen taktikler uygulamakla suçluyorlardı. Kamu gözünde güçlü, hilebaz, zalim, nefes aldirmayan bir şirket olarak görülüyordu.

Açılan antitröst davası sonucunda yargıç şirketin kurulduğu yıldan beri başkalarının ticaret hakkını elinden aldığına ve 6 ay içinde parçalanması gerektiğine hükmetti.

Yargıç'ın kararı başta Rockefeller olmak üzere tüm şirket yöneticilerini şoke etti. Bu koskoca karmaşık, girift şirket nasıl parçalanacaktı? Standard Oil Pennsylvania, Ohio ve Indiana eyaletlerinin petrolünün dörtte üçünü taşıyor, Amerika'daki tüm ham petrolün beşte dördünü rafine ediyor, gazyağının dörtte üçünü pazarlayıp, yağlama yağlarının onda dokuzunu satıyordu. Pek çok yan ürün yanında 98 gemiyle yolcu ve yük taşımacılığı yapıyordu.

Neticede parçalanma şu şekilde gerçekleşti. En büyük bölümü Standart Oil of New Jersey (daha sonra Exxon), Standart Oil of New York (daha sonra Mobil), Standart Oil of California (daha sonra Chevron) isimleriyle ve diğer daha küçük şirketler halinde faaliyetlerini sürdürdüler.

Kamuoyu ve Amerikan Siyasi Sistemi petrol taşıma, arıtma ve pazarlama işlerine rekabeti geri getirmişti. Ejderha öldürülmüştü fakat parçalara ayrılmasının kendine göre faydaları oldu. SO of Pennsylvania, artık tek elden yürütülemeyecek kadar büyümüştü. Özgürleşen yavru şirketler Ar-Ge'ye ağırlık verdiler. O güne

kadar ham petrolden %18 -20 oranında ayrıştırılan benzin “ thermal cracking ”(yüksek ısı ve basınç) uygulanarak % 45’e kadar çıkarıldı. Böylece petrol sektörü kimya bilimi sayesinde devrim yapan ilk büyük sanayi dalı oldu. Artık rafinerilerin verimi ve ürün yelpazesi ham petrolün farklı bileşiklerinin atmosfer basıncında damıtılmasıyla sınırlı değildi. Dahası, “ cracking” den geçirilen benzinin antinok (vurmasızlık) özellikleri doğal benzinden daha iyiydi.

Zamanlama da daha iyi olamazdı. Otomobil sanayi almış başını gidiyordu. Daha önce 1-2cent’e satılan veya atık diye dökülen benzin fiyatları 18 cent’e, Avrupa’nın bazı yerlerinde 1 dolara fırlamıştı.

Bütün bu gelişmelerden hem Standard Oil’den doğan yeni şirketler, hem de hepsinde hissesi bulunan Rockefeller karlı çıktı.

6

Petrol Savaşları

Royal Dutch ve Shell, Rus ve Uzak Doğu petrol ihracatının toplamının yarısından fazlasını kontrol ediyorlardı. Aralarında uzun süre kıyasıya rekabet yaşandıktan sonra 1907 de Royal Dutch / Shell Grubu olarak birleştiler. Birleşmeden sonra dünya petrol pazarına iki dev hakim oldu: Standart Oil ve Royal Dutch/ Shell. Bu durum iki dev arasında savaş başlattı. Standart Oil’in ataklarına Royal Dutch/ Shell Amerika pazarına da girerek karşılık verdi.

7

İran Devrede

Antoine Kitapçı adında İranlı şık giyimli bir hükümet görevlisi 1900’de Paris’e geldi. Amacı, İran’dan petrol imtiyazı almak isteyen Avrupalı bir yatırımcı bulmaktı. Şahın harcamaları yüzünden hükümet iyice bataktaydı.

Kitapçının çabaları tarihi boyutta bir akitle sonuçlanacaktı. Orta Doğu’da petrol devrini başlatacak, bölgeyi uluslararası siyasi ve ekonomik rekabetin merkezine oturtacaktı. İran’ın kendisine gelince; Pers imparatorluğu döneminden beri sahip olmadığı öneme kavuşacaktı.

Kitapçı aradığı yatırımcıyı William D’arcy adında bir İngiliz’de buldu. D’arcy’ye İran’da petrol bulma olasılığı cazip geldi. Bu girişimle D’arcy Orta Doğu petrol sektörünün kurucusu oldu.

İran’da petrol sızıntıları yüzyıllardır görülmekteydi. Yerli Halk bunu tekne macunu ve yapı harcı olarak kullanıyordu. D’arcy’nin 7 yıl süren uğraşları, parasızlıkları, umutsuzluklarından sonra Mescid’i Süleyman’da füze gibi fışkıran bir kuyu bulundu. Bu girişim için kurulan Anglo- Persian Petrol Şirketi halka açıldığında projeyi finanse eden Bank of Scotland önünde izdiham yaşandı. Petrol için yeni bir kaynak bulunmuş ve İngiliz himayesine alınmıştı.

Anglo- Persian’ın uzunca bir süre finansman sıkıntısı devam etti. Ürettiği petrolü pazarlama fırsatı bulamıyordu. İmdadına Deniz Kuvvetleri Komutanı Churchill yetişti. 1914’te çıkarılan bir kanunla İngiliz Deniz Kuvvetlerinin bütün gemilerinin yakıtı kömürden petrole dönüştürülme kararı alındı.

BÖLÜM II

KÜRESEL MÜCADELE

8

1. Dünya Savaşı

Avrupa sessiz sakin, barış içinde görünüyordu. Kimse artık yeni bir savaş beklemiyordu. Fakat bu durum çok sürmedi. Churchill'in yasa teklifinin parlamentodan geçmesinden 10 gün sonra, 28 Haziran 1914'te Avusturya Arşı Dükü Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da suikaste uğraması I. Dünya Savaşını başlattı.

Herkesin tahmini bunun kısa bir savaş olacağı, birkaç hafta, bilemediniz birkaç ay sonra sona ereceği yolundaydı. Aksine sürdü de sürdü. Bittiğinde de insanlar ne maksatla böyle bir facianın ortaya çıktığını anlamakta güçlük çektiler. Birçok sebep öne sürüldü. İş bilmezlik, kendini beğenmişlik, aptallıktan tutun da, sanayi toplumunun ve uluslararası rekabetin yarattığı gerilim birikmesine kadar. Sebepler arasında hızla yayılan milliyetçilik akımı, Avusturya, Macaristan, Rus ve Türk imparatorluklarının tıkanması, geleneksel güç dengesinin çökmesi ve yeni yükselişe geçen Alman Reich'in hırsları ve güvensizlikleri de sayılıyordu.

Büyük savaş yenilenler için olduğu kadar yenenler için de bir felaket olacaktı. Tahminen 13 milyon kişi öldü, çok daha fazlası yaralandı ve yerinden yurdundan oldu. Avrupa'nın siyasi ve ekonomik sistemlerini alt üst etti.

Bu savaş insanla makinalar arasında cereyan etti. Ve bu makinalar petrolle besleniyordu. Savaşın tüm gidişatını değiştiren petrol ve içten yanmalı motorlar oldu. O güne kadar hareket gücü atlarla, tren yoluyla ve birliklerin kas gücüyle sınırlıyken artık her yere ulaşılabilir olmuştu. O yüzden de yaşanan felaketin boyutları ve yıkımı hiç bir stratejistin öngöremeyeceği kadar büyük oldu. Motorize birlikler ve uçaklar artan ölçüde savaşa katılırken, İngiliz donanması tam vaktinde petrole geçmekle Alman filosuna kıyasla daha fazla menzil, hız ve yakıt takviyesi kolaylığı kazanmıştı.

İngiltere hükümeti donanmanın yakıt ihtiyacını karşılamak için Anglo-Persian hisselerini satın almıştı. Ancak oradan tedarik pek kolay olmuyordu. Baş tehdit Osmanlı imparatorluğu idi. 1914'te Almanya'nın yanında savaşa giren Türk birlikleri Abadan rafinerisine ulaşımı engelliyordu. Ancak İngiliz askerleri onları püskürtüp kritik önemi haiz Basra'yı ele geçirdi. Böylece İran petrollerine Batı'dan yaklaşma olanağına kavuşmak yanında, İngiliz çıkarlarına hizmet eden yerel yöneticilerin de güvenliği sağlanmış oldu.

Anglo Persian, esasta bir ham petrol şirketi idi. Başkan Greenway İngiltere'nin en büyük dağıtım şirketi British Petrol'ü satın alarak şirketi entegre hale getirdi ve adını değiştirdi.

Almanlar ise gözlerini Bakü petrollerine dikmişlerdi. Almanlar ile Bolşevikler arasında 1918'de imzalanan Brest-Litovsk anlaşmasıyla Bakü'ye erişmenin yolunu aramaya başladılar. Fakat Alman ve Avusturyalıların müttefiki olan Türkler, Bakü'ye doğru ilerlemeye başlamışlardı bile. Müttefiklerinin başarısının petrol yataklarının yıkımına yol açacağından korkan Almanlar bolşeviklere petrol karşılığında Türkleri durdurma vaadinde bulundular. Fakat yerel Bolşevikler hiçbir şekilde Almanlara destek vermeyi kabul etmediler. Türkler ilerleyerek Bakü'yü ele geçirdiler. Bu kargaşada Türklerden yüz bulan yerel Müslümanlar tıpkı 1905'te olduğu gibi bir kere daha şehri talan ettiler, yakıp yıktılar. Hastanede yatanlar dahil, buldukları bütün Ermenileri öldürdüler.

Bakü'yü ele geçirememeleri Almanlara büyük darbe oldu. Bir ay sonra da teslim oldular. 11 Kasım 1918'de imzalanan savaş kes anlaşmasıyla I. Dünya Savaşı resmen sona erdi. Almanlar demir ve kömürdeki üstünlükleriyle övünüyorlardı fakat petrolün üstünlüğünü hesaba katmamışlardı.

9

Orta Doğu Kapısı Açılıyor

Türk Petrol

Savaş sonrasında en önemli soru, barışın nasıl yapılacağı ve harap haldeki dünyanın nasıl tekrar düzene sokulacağıydı. Petrol, savaş sonrası siyasetin ayrılmaz parçası olmuştu. İngiltere bir zamanlar Osmanlı eyaleti olan ve şimdi Irak diye bilinen Mezopotamya'nın peşindeydi. Fransa'nın gözü ise Musul üzerindeydi. İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Clemenceau'ya şu soruyu sordu: Fransa'nın komşu Suriye üzerindeki egemenliğini İngiltere kabul ettiği takdirde Fransa Musul üzerindeki iddiasından vazgeçer miydi? Clemenceau cevap verdi: Musul petrollerinden pay aldığı takdirde Fransa bunu kabul ederdi.

Bu sözde mutabakat, Orta Doğu ve tüm dünyada yeni petrol yatakları için büyük mücadeleyi başlatacak, Fransa, İngiltere ve Amerika birbirine girecekti.

Mücadele belli bir bölgede yoğunlaşacaktı: Mezopotamya Bölgesi, petrol potansiyeli olduğuna dair raporlar dolayısıyla savaş öncesinde girift diplomatik ve ticari imtiyaz kapma rekabetine maruz kalmıştı.

1912 de sahneye Türk Petrol adlı bir şirketin girdiği görüldü. Royal Dutch Shell ve Deutsche Bank ile Türk Milli Bankası'nın ortaklığında kurulmuştu. Ortakları bir araya getiren Kalust Sarkis Gülbenkian adlı bir Osmanlı ermenisiydi.

(Türkiye Millî Bankası: 1909 yılında İstanbul'da kurulan Osmanlı anonim şirketi yapılanmasındaki banka. Fransızlara rakip olarak İngilizler tarafından kurulan banka Osmanlı'da ticari ve sınıai girişimlerde bulunmak, taahhüt işlerine girişmek, her çeşit banka işlemleri yapmak ve devletin, belediyelerin borç almalarına katılmak ve taşınır kıymetler ihracına aracı olmak amacını gütmüştür. Türk Millî Bankası'nın hakim ortaklarından Kalust Sarkis Gülbenkian olduğu daha sonraları ortaya çıkacaktı. Banka Türk Petrol Şirketi'nin kurulmasına aracılık ettikten kısa bir süre sonra tasfiye edildi. Kaynak: Vikipedi)

Petrol zengini bir babanın kapalı çarşıda yetişmiş oğlu olarak alavere dalavereden anlayan, müzakereci bir yapıda olan Gülbenkian Türk hükümetine mali danışmanlık yapıyordu. Türk Milli Bankası'nın da % 30 unun sahibiydi.

İngiliz Hükümeti Türk Petrole dahil olmak için baskı yapıyordu. Nihayet 1914'te Anglo Persian'ın da dahil olduğu yeni bir konsorsiyum kuruldu. Gülbenkian bu ve bundan sonraki bütün anlaşmalarda kendine %5 pay kaptığı için "Bay yüzde beş" olarak anılır oldu.

Mezopotamya 400 yıldır Osmanlı İmparatorluğunun bir parçasıydı. O imparatorluk ki Balkanlardan Basra Körfezine kadar uzanıyordu. Savaş sırasında İngiltere, Mekke şerifi Hüseyin'i kışkırtarak Arabistanlı Lawrence ile işbirliği içinde Osmanlılara başkaldırmaya yöneltti. Savaşın bitiminde İmparatorluğun hali mecali kalmamıştı. Toprakları, çoğunun sınırları harita üzerinde cetvelle çizilen bir dizi bağımsız ve yarı bağımsız ülkelere bölünmüştü. Artık Bölgeye İngilizler hakimdi. Petrol kaynaklarını ne pahasına olursa olsun ellerinde tutmak istiyorlardı. O yüzden ilk işleri Musul'a el koymak oldu. Geri kalan yerleri de Fransa ile paylaştılar.

8

Ancak esas soru gerçekten bölgede petrol var mıydı? İlk Sondaj binlerce yıldır topraktan çıkan gazların alev alev yandığı Kerkük yakınlarında yapıldı. Çabalar boşa çıkmadı. 15 Ekim 1927 de Baba Gürbüz 1 adı verilen ilk kuyudan 20 metreye petrol fışkırdı. Bunun üzerine, savaşı kaybettikten sonra Almanların atılıp Fransızların girdiği Türk Petrol Şemsiyesi altında “Kırmızı Hat” anlaşması imzalandı. Türkiye’den şimdiki Arabistan’a kadar tüm petrol alanlarını içeren bölgede taraflar Türk Petrol’deki ortaklarından habersiz kendi başlarına bir iş yapmayacaklardı. Bu anlaşma hem Orta Doğuda bundan sonra petrol faaliyetlerinin çerçevesini çizecek, hem de on yıllarca süren şiddetli iç çatışmaların kaynağı olacaktı.

10

Benzin Devri

Savaş sonrasında yaşanan gelişmeler yalnızca petrol sektörünü değil, önce Amerika’nın , sonra da tüm dünyanın yaşam tarzını değiştirdi. Bu durum hızla artan otomobil sayısından kaynaklanıyordu. Bunun da başını Amerika çekiyordu. 1929 da 23.1 milyon (her 5 kişiye 1 araba) ile tüm dünyadaki otomobillerin %78’i Amerika’daydı. Sayı ile birlikte kat edilen mesafeler de artıyor, tüm yaşam tarzı değişiyordu.

Artan tüketim ile birlikte petrol arama teknolojisi de geliyordu. Daha önce sadece yüzey şekillerine bakılarak açılan petrol kuyuları artık jeoloji biliminden yararlanarak açılıyordu. Şirketler arası birleşmeler - satın almalar gırlaydı. Bunların arasında niyetlenip gerçekleşemeyen girişimler de vardı. Örneğin Shell 1924’te Bakersfield, California da dev bir arazinin imtiyazını elinde tutan Belridge adlı 8 milyon \$ lık şirketi çok pahalı diye almamıştı. Tam 55 yıl sonra, 1979 da aynı şirkete 3.6 milyar \$ ödeyerek sahip olabildi.

11

Yeni Üretim Mücadelesi

Petrol eşittir Güç: Denklem I. Dünya Savaşında ispatlanmıştı. Bu da petrol şirketleri ile devletler arasında yeni bir ilişkiler dönemi başlattı. Kimde petrol var, kim istiyor , kaçta satılacak? Denkleme sonraları ekleme oldu. Madem petrol eşittir güç idi, o zaman egemenliğin de sembolüydü. Bunun sonucunda şirketlerin amaçları ile devletlerin çıkarları sürekli çatışma halinde olacak ve uluslararası politikanın kalıcı özelliği olacaktı.

20. yüzyılın ilk yıllarında Batıda ilk Meksika üzerinde yoğunlaşan petrol aramaları 1910’da günde 110.000 varil fışkırtan dev kuyuyla Meksika’yı bir gecede dünya petrol sahnesine soktu. Venezüella’da üretim 1920’de 1.4 milyon varille başladı. 1929’a gelindiğinde 137 milyon ile Amerika’dan sonra en fazla petrol üreten ülke olmuştu.

Doğu yarım kürede savaştan önce Rus petroleri dünya piyasasının en önemli oyuncularından biriydi. 1917 devriminde Bolşevik’ler yönetimi ele geçirince bütün imtiyazları elinde tutan Royal Dutch/ Shell ve Nobel ailesi varı yoğu satıp Rusya’dan çekildiler.

Amerika’da sürdürülen aramalar 1930’da, o güne kadar hiç arama yapılmamış olan Doğu Texas’da, 70 km uzunluğunda ve yer yer 15 km genişliğinde bir alanda muazzam bir yatak bulunmasıyla sonuçlandı. Kara Dev adı verilen bu yatak cesametiyle o güne kadar Amerika’da keşfedilen bütün alanları geride bırakıyordu.

Tüm Dünya’da keşfedilen yeni petrol alanları ve bunu takiben başlayan Büyük Buhran fiyatları 1 \$ / varile kadar düşürdü. İhracat gelirlerinin üçte ikisini petrolden kazanan İran bu durumdan Anglo-Persian şirketini sorumlu tutarak bütün imtiyazları geri aldı. Kazak birliklerinin komutanlığından gelip kendini şah ilan eden Rıza Han ülkenin tartışmasız hakimiydi. Halkını hiç sevmez, onları cahil ve tutucu bulurdu. Hizipler içindeki ülkeyi birleştirip tüm kontrolü elinde tutmak, rakip güç merkezlerinin belini kırmak amacındaydı. İşe laik ve modern bir ülke yaratma çabalarına şiddetle karşı koyan din adamları, softalar ve mollalar ile başladı. Kamu sağlığı hizmetlerine ve eğitime bütçeden büyük paralar ayırdı. Bahreyn’i İngiliz hakimiyetinden kurtarmaya çalıştı. 1932 de Anglo Persian haklarını tek taraflı feshedince İngilizler şahla uzun müzakerelere giriştiler. Neticede İran’ın daha fazla gelir elde edeceği şekilde ve imtiyaz alanları daraltılarak yeni bir sözleşme yapıldı.

12

Arap İmtiyazları

Birinci Dünya Savaşında yerinden yurdundan olanlardan biri de Yeni Zelendalı binbaşı Frank Holmes’du. Savaşta İngiliz ordusu ile Orta Doğu’ya gelmiş, çeşitli yerlerde petrol sızıntısı olduğunu duyunca maden mühendisi olarak konuya ilgi duymuştu. Savaşın sonuna doğru bir şirket kurup büyük bir azim ve kararlılıkla yatırımcı bulmaya girişti. Bahreyn emirinden aldığı imtiyaz için uzun uğraşlardan sonra nihayet Gulf Oil’i ikna edebildi. 1932 de gerçekten petrol bulunması o güne kadar kendisini küçümseyip alay eden şirketleri şaşkına döndürdü.

Arabistan’da Suudi Hanedanı 1700 lerin başında Muhammed Bin Suud tarafından kurulmuştu. Orta Arabistan’da Daria şehrinin emiri olan Bin Suud, İslam’ın çok katı bir şekilde uygulanmasını vaaz eden Muhammed Bin Abdül Vahab’la işbirliği içinde yarım yüzyılda yarımadanın önemli bir kısmını fethetti. Türklerle uzun mücadelelerden sonra torununun torunu Abdül Aziz İbni Suud Kuveyt emiri El Sabah’ın da yardımıyla 1926 da 45 yaşındayken kendini Hicaz Kralı ilan etti. Daha sonra ülkenin adını Suudi Arabistan olarak değiştirdi. Din olarak da katı Vahabi mezhebini benimsedi.

Ancak savaşlar bütçeyi adamakıllı boşaltmıştı. Buhran dolayısıyla eskisi kadar hacı da gelmiyordu. Birkaç yabancı girişimci kurak topraklarında petrol bulunabileceği, bunun için de yabancılara imtiyaz verilmesi ve sondaj yapılması gerektiği konusunda ikna etmeye çalıştı. Kral önceleri ülkesine yabancıların girmesini istemiyordu. Fakat büyükçe bir altın peşinat karşılığında SoCal (Standard Oil of California) şirketine 63 yıllık imtiyaz vermeyi kabul etti.

Aynı para sıkıntısı Kuveyt için de söz konusuydu. Ülkenin bir numaralı ihraç kalemi olan inci, Japonların kültür incisini geliştirmesinden sonra eski değerini kaybetmişti. Ülke iflasın eşiğindedi. Emir Şeyh Ahmet Amerika şirketlerine imtiyaz vermek istiyor, fakat körfezi hakimiyeti altında tutan İngiltere’yi kendine düşman etmekten korkuyordu. Zira İngiltere bir imtiyaz verilecekse mutlaka İngiliz şirketine verilmesi konusunda ısrarlıydı. Sonunda Anglo–Persian ve SoCal’ın ortaklığıyla Kuveyt Petrol Şirketi kuruldu ve Emir’den 75 yıllık imtiyaz aldı. Kuveyt’te aramalar 1935’te başladı, 1938 de ilk kuyudan şaşırtacak debide Petrol fişkırdı.

Komşu Suudi Arabistan’da 3 yıl süren nafile çabalardan sonra 1938 de petrol bulundu. Ülke servete kavuşacak, artık hacı yolu gözlenmeyecekti. Keşif Irak Petrol Şirketi yanında Alman, Japon ve İtalyan

şirketlerini de imtiyaz koparma yarışmasına soktu. Yeni bir devir başlamıştı. Dahran Şehri hızla gelişip çölün ortasında bir vaha oldu.

Kuyunun açılmasından hemen sonra bölgeyi deniz kıyısında terminal olarak seçilen Ras Tanura'ya bağlayan Pipe Line yapımına başlandı. SoCal'ın ilk petrol tankerinin Ras Tanura'ya yanaşması vesilesiyle kral ve avenesini 400 arabayla gelip 350 çadıra yerleştirdiler. İbni Suud'un bizzat kendisi vanayı açıp ilk damla petrolün Suudi Arabistan'ı terk etmesini sağladı.

İnsanlar Arabistan'ın potansiyelini kavradıkça ülke son derece girift ve yoğun güç oyunlarının odağı olacaktı.

Peki ya Binbaşı Frank Holmes: Ebu Neft - Petrolün Babası? Tüm Arap Petrol Macerasını hayal eden , fark eden ve öncülüğünü yapan? Dünyanın bütün önde gelen petrol jeologlarının Arabistan'ı petrol açısından " kupkuru" ilan etmelerine rağmen nasıl olup da kendinden bu kadar emin olabildiği sorulduğunda burnuna dokunup şu cevabı vermişti: "Benim jeoloğum buydu"

BÖLÜM III

SAVAŞ, VE STRATEJİ

13

Japonya'nın Savaşa Giden Yolu

Doğu Asya'da hızla gelişen ve egemenlik kuran Japonya'nın önemli bir sorunu vardı: neredeyse hiç petrol kaynakları yoktu. Enerji ihtiyacının yalnızca % 7 sini petrolden karşılıyor olmasına rağmen stratejik açıdan çok önemliydi: Petrolün çoğu ordu ve gemicilikte tüketiliyordu. İhtiyacının % 80'ini Amerika'dan, kalanını Doğu Hint Adalarından karşılıyordu. Pasifikte Amerika ile Japonya dostluktan çok uzaktı. Savaş çıktığı takdirde Japonya gemilerine ve uçaklarına nereden yakıt bulacaktı?

Nitekim Japonya'nın 1931'de Mançurya'yı işgal etmesi, daha sonra Çin'i bombalaması Amerika kamuoyunda Japonya'ya karşı büyük infial uyandırmıştı. Savaş başlayınca Hindi Çin'den çekilmesi için İngiltere'ye ultimatom vermesi, Hitler ve Mussolini ile üçlü Pakt imzalayarak resmen mihver devletlerine katılması Amerika'nın Japonya'ya her türlü hurda, demir ,çelik ihracını durdurmasına yol açtı. Fakat petrol bu ambargoya dahil değildi. Hindi Çin'i (bugünkü Vietnam) gerçekten işgal edip Pasifikteki etkinliğini arttırdıca Ağustos 1941'de Amerikan Hazine Dairesi Japonya'nın Amerika'daki bütün varlıklarını dondurdu ve Japonya'ya petrol ihracatı kesin olarak durduruldu. Sözleşme gereği petrol almak için Los Angles'a gönderilen iki Japon tankeri bomboş halde kasım başına kadar bekledi.

Ağustostan Kasım sonuna kadar Amerika ile Japonya arasında çeşitli diplomatik mesajlar ve ultimatom olarak algılanan talepler teati edildi. Aslında her iki tarafta da muhtemel bir savaşı göze alanlar kadar, tam bir felaket olacağına inanıp karşı koyanlar da vardı fakat militaristler bu endişeleri kaale bile almadılar.

Roosevelt 06 Aralık Cumartesi günü Japonya İmparatoruna "toplanan bu kara bulutları dağıtması" için şahsi bir mesaj gönderdi, fakat çeşitli gecikmeler dolayısıyla bu mesaj vaktinde iletilemedi. 07 Aralık Sabahı Hawaii Saatiyle 7:55 de Japon uçakları Amerikan filosu üzerine bomba yağdırmaya başladı.

Amerikan yetkilileri Japonya'dan yakın bir zamanda saldırı bekliyorlardı fakat bunun Güney Doğu Asya'da olacağını düşünüyorlardı. Hiçbir şekilde akıllarına kendi topraklarında olacağı gelmemiştir.

Bekleme sona ermiş, savaş başlamıştı. Fakat Japonya'nın esas hedefi Pearl Harbor değildi, bu dev bir hareketin bir parçasıydı. Aynı anda Hong Kong, Singapur, Filipinler, Guam, Tayland ve Malaya'ya da bomba yağdı. Pearl Harbor saldırısının amacı Amerikan filosunu devreden çıkararak Japonya ile Sumatra ve Borneo arasındaki tanker yollarını koruma altına almaktı. Esas Hedef Doğu Hint adalarındaki petrol yataklarıydı. Bu yüzden Operasyon Hawaii Japonya'nın büyük vizyonu için elzemdi.

Şans son ana kadar Japonya'ya güldü. İki dalga halinde Japon uçakları 8 savaş gemisini,, üç kurvaziyeri ve dört tankeri batırmayı, yüzlerce uçağı yok etmeyi başarmış, üç bine yakın asker ve sivil kaybı olmuştu. Fakat şanslarını sonuna kadar kullanamadılar.

Harekatin komutanı Nagumo daha baştan harekate karşıydı. Başarıdan cesaret bulan subaylarının bütün ısrarlarına rağmen limandaki onarım tesislerini ve petrol tanklarını vurmaları için üçüncü bir dalganın yola çıkmasına izin vermedi. Şansı o kadar yaver gitmişti ki daha fazla riske girmek istememiştir. Bu ve uçak gemilerinin tesadüfen hasar görmemiş olması Amerika'nın bu korkunç gündeki tek şansı oldu. Japonya'nın savaşa girmedeki esas amacı petrol olmuş fakat Oahu'da ne kadar çok petrol depolandığını fark edip vurmayı düşünmemişlerdi.

Bu stratejik hatanın bedeli Japonların felaketi oldu. Hawaii'deki petrolün tamamı anakaradan getirilmişti. Japon uçakları Pasifik filosunun 4,5 milyon varil petrol içeren yakıt tanklarını ve depolarını vurmuş olsalardı yalnızca limanda batırdıkları değil, Pasifik filosunun bütün gemilerini immobilize etmiş olacaktı.

14

Almanya'nın Savaş Formülü

Almanya'nın 1880 – 1930 arası kaydettiği dikkat çekici ekonomik büyüme ağırlıklı olarak, bol miktarda bulunan enerji kaynağı kömüre dayanıyordu. 1930'larda kömür Almanya'nın enerji ihtiyacının % 90'ını karşılarken Amerika'nın % 50 sini karşılıyordu. Fakat Hitlerin planları geleceğe yönelikti ve bu planlarda petrol temel yakıttı. 1934 te iktidarı ele geçirdikten hemen sonra "Alman motor trafiğinde dönüm noktası " dediği motorlu taşıt kampanyasını başlattı. Hız sınırı olmayan otoyollar tüm ülkeyi sararken bir taraftan da yeni bir tip arabanın da planları yapıldı: Volkswagen - Halkın arabası.

Bütün bunlar büyük planın bir parçasıydı. Esas amacı tüm Avrupa'yı Nazi Reich'ına, yani kendine bağlamaktı. Bu hedefe yönelik bomba ve savaş uçaklı, tanklı, kamyonlu, nazi savaş makinası yapmaya girişti ki bunların hepsi de petrol gerektiriyordu.

Kömürden sentetik yakıt elde etmek için ön çalışmalar Almanya'da I. Dünya Savaşından önce başlamıştı. Tartışmasız dünya kimya lideri olan ülkede Friedrich Bergius adlı bir kimyager hidrojenasyon adı verilen bir süreçle kömürden sıvı yakıt elde etmeyi başarmıştı.

4 yıllık plan çerçevesinde Hitlerin kurdurduğu sentetik yakıt fabrikaları günde 72.000 varil petrol üretmeye başladılar. Almanya'nın Polonya'yı işgal edip II. Dünya Savaşını başlattığı günlerde 14 hidrojenasyon Fabrikası harıl harıl çalışıyor, daha altı tanesi de devreye alınmayı bekliyordu. Bu yakıt esas olarak uçak benzini olarak kullanılıyordu. Sentetik yakıt olmazsa Luftwaffe uçakları havalanamayacaktı.

Sentetik yakıt üretilmesine rağmen petrol Hitler'in hiç aklından çıkmıyordu. Savaşın temel stratejisini de bunun üzerine kurmuştu: **blitzkrieg**, yıldırım savaşı dediği taktikle yoğun mekanize güçler kullanarak kısa fakat şiddetli muharebeler yapacak, petrol stokları bitmeden zafere ulaşmış olacaktı.

Başlangıçta her şey tam istediği gibi gelişti. İngiltere hariç Avrupa'yı hakimiyeti altına aldıktan sonra zaferin çok ucuz olduğuna inandı. Yeni bir ucuz zafer daha neden kazanmasındı ki? Hedef Sovyetler Birliği idi.

Almanya'nın Rusya'ya savaş açmasının bir çok sebebi olsa da Hitler'in en baştan beri esas hedefi Bakü ve diğer Kafkas petrol yataklarını ele geçirmektir. Petrolü tam bir takıntı haline getirmişti. Petrolü Sanayi devriminin ve ekonomik gücün tek hayati metaı olarak görüyordu.

Hitlerin " Kapıyı tekmelememizle evin yıkılması bir olacak " dediği Rusya hareketına 3 milyon asker, 600.000 motorlu taşıt ve 625.000 attan oluşan bir orduyla girişildi. Alman güçleri beklenenden de hızlı ilerledi. Zafer görünmüş gibiydi. Fakat kısa süre sonra anlaşıldı ki petrol dahil, ihtiyaç duyacakları malzemeleri yanlış hesaplamışlar. Kötü ve engebeli Rus yollarında araçlar tahmin edilenden çok yakıt harcıyorlardı. Moskova'nın da 35 km yakınına gelmişken kış bastırdı. Komutan "İnsan ve malzeme kaynaklarımız tükendi" diye haber yolladı.

Bu sırada Güneye inen Alman Birlikleri Kafkasları da ele geçiremedi. Ordunun önü kolayca savunulabilen dağ geçitlerinde kesildi. Yakıtsız kaldıkları için hız ve sürpriz avantajlarını kaybetmişlerdi. Operasyonun ironisi şuydu: Almanlar petrole ulaşmak isterken petROLSÜZ kalmışlardı.

18 ay süren aralıksız mücadeleden ve olağanüstü boyutta can ve mal kaybından sonra Almanlar hücum eden değil savunan taraf konumuna düştüler. Stalingrad'da 6. ordu teslim oldu.

Yenilgi bununla bitmedi. Kuzey Afrika'da İtalyan ordusuna yardıma giden General Erwin Rommel, Libya'nın Trablus kentinden Mısır'ın El Alameyn kentine kadar olan 1600 km uzunluğundaki savaş bölgesinden sorumluydu.

Rommel önceleri İngiliz ve Amerikan birliklerine karşı çarpıcı zaferler kazandı. Rommel'in bu başarısı aynı zamanda sonunu da getirdi: **Afrika Korps** o kadar hızlı ilerledi , karargahtan o kadar uzaklaştı ki Trablus tan yakıt taşıyan tankerler taşıyabildiklerinden daha fazlasını cepheye ulaşmak için yakıyorlardı.

Rommel defalarca Hitler ve Mussolini'ye daha fazla yakıt göndermesi için yalvardı fakat Hitler verdiği sözlerin hiç birini tutmadı. Bu arada Montgomery'nin komutasındaki müttefikler de karşı saldırıya geçmişlerdi. Efsane çökmüştü. 1943 Martında Rommel hain suçlamasıyla komutanlıktan alındı. Hitler'e yapılan suikast girişiminde rol aldığı iddia edilerek intihara zorlandı. Rommel ölümünden sonra bulunan evraklarda yakıtın önemine değinerek şöyle diyordu: "Daha vuruşma başlamadan muharebenin sonunu levazımcılar belirliyor. En cesur ordu bile silah olmadan; silahlar, bol cephane olmadan; ne silah ne cephane de onları taşıyacak araçlar petrol dolu olmadan hiçbir şey yapamaz".

Mihver devletleri hem Rusya hem de kuzey Afrika' da yenilmiş, Alman ordularının iki koldan Bakü ve Orta Doğu petrol yataklarında kavuşması hayalden öteye geçememişti. Almanlar bu arada jet uçaklarını icat etmişlerdi. Fakat uçaklar yakıt yokluğundan dolayı havalanamıyordu bile. Böylece müttefikler bütün stratejik noktaları pek kayıp vermeden bombalamayı başardılar.

Buna rağmen Hitler "son delice emirler"ini yağdırmaya devam etti. Sona yaklaştıkça, 35 milyon kişinin hayatına mal olan hayal dünyasında durmaksızın Wagner'in "Tanrıların alacakaranlığında" adlı eserini

dinleyerek ve yıldız fallarını okuyarak mucizevi bir kurtuluş bekliyordu. Rus askerleri tam saklandığı yeraltı sığınağının tepesine gelince ancak intiharı kabul etti.

Aslında Nazi hayallerinin ve vahşetinin sonunun geldiği aylar öncesinden belliydi. Reich'in savaşı kaybetmesinin başlıca sebeplerinden biri müttefiklerin geçtiği yollarda açıkça görülüyordu. Yüzlerce Alman askeri kamyonunun her birini dört öküz çekiyordu, zira yakıtları bitmişti.

15

Japonya'nın Aşıl Topuğu

Japonlar askeri stratejilerini, Güney Asya'daki başta petrol olmak üzere diğer hammadde ve gıda gibi zengin kaynaklarını ele geçirecekleri, böylece "kısır" topraklı vatanlarının ihtiyaçlarının karşılanacağı üzerine kurmuşlardı. Savaşın başlangıcında kendilerine iki yıl yetecek petrol rezervleri vardı; daha doğrusu öyle sanıyorlardı.

Bu süre bitmeden önce Doğu Hint adalarındaki petrol kaynaklarına ulaşmaları gerekiyordu. İşte bu zorunluluk Japonya'nın "ölümcül zaafi", başka bir ifade ile "Aşıl Topuğu" oldu zira hedefteki petrol kuyularını işleten batılı şirketler daha Japonlar gelmeden kuyuların büyük bir kısmını patlatmıştı. Denizaltıları da Japonya'ya petrol taşıyan Japon tankerlerini amansızca torpilliyorlar, kesinlikle geçit vermiyorlardı.

Yakıt yetersizliğinden Japonya'nın hem deniz hem hava kuvvetleri büyük zarar gördü. Pilotlar hiç eğitim uçuşuna çıkmadan hedeflere gönderildi. Depolarına yakıt diye terebentin- alkol karışımı koydular. Kötü yakıt, eğitimsiz pilotlar ve test edilmemiş uçakların bileşimi ölümcül oldu: Japon uçaklarının %40'ı daha hedefe gitmeden düşüyordu. Savaş gemilerini de tekrar kömürle çalışır hale döndürmüşler, fakat bu sefer de esneklik ve hızdan ödün vermişlerdi.

3 gün süren Leyte körfezi muharebesi Japonlar için korkunç bir yenilgi oldu. 30'un üzerinde çeşitli boyut ve özellikte gemi kaybettiler. Bu muharebede umutsuzluktan yeni bir silahı devreye soktular: kamikaze-intihar pilotları. Kamikaze uçakları "İlahi rüzgar" anlamına gelen adını, 13.yy da Kubilay Han'ın büyük işgal filosunu daha Japonya'ya ulaşmadan batıran Tayfundan alıyordu. İntihar pilotlarına, özel tasarım insanlı roket bombalarıyla birlikte Amerikan gemilerine çarpma emri verilmişti. Bu girişim tüm vatandaşları vatanları uğruna kendini feda etmeye teşvik etme yanında pratik bir amaca da hizmet ediyordu. Şiddetle yakıt, uçak ve uzman kıtlığı çeken Japonlar metodik şekilde hesaplamışlardı ki bir Amerikan savaş veya uçak gemisini batırmak için sekiz bomba ve 16 savaş uçağı gerektiği halde aynı eylemi bir ila üç kamikaze uçağıyla başarabileceklerdi. Pilot uçağını çarpmakla yalnızca gemiye daha fazla hasar vermekle kalmayacak ve yalnızca böyle bir mantaliteyi anlamaktan aciz düşmanın sinirlerini bozmayacak, aynı zamanda dönmek zorunda olmadığı için gerekenin yarısı kadar yakıt harcayacaktı.

Aynı şekilde denizde de Japonya'nın gururu, en büyük savaş gemisi Yamato, Okinawa adasını Amerikan işgalinden kurtarmak amacıyla tek yönlü intihar seferine çıktı fakat daha yerine ulaşmadan eşlik eden gemilerle birlikte 300 Amerikan uçağı tarafından batırıldı. Geminin intihar bile edemedi batırılması "İmparatorluk Donanmasının Sonu" nu belirledi. Bütün Batı Pasifiğe egemen olmakla övünen Japon donanması kendi kara sularından bile kovulmuştu.

Japonya'nın yakıt kıtlığı had safhaya ulaşması karşısında donanma akıl olmaz bir kampanya başlattı. "İkiyüz çam kökü bir uçağı 2 saat havada tutar" sloganıyla harekete geçirilen büyük küçük herkes, çam kökü

toplama seferberliğine çıktı. Amaç, çam köklerini 12 saat kaynatarak ham petrole benzer bir madde elde etmektir. Kampanyanın beyhudeliği çırılçıplak kalan dağlarda ve kırlarda, yol kenarlarına yığılı kütüklerde, emek yoğun bu işlem için gerekli insan gücünün yetmemesinde, damıtılan yağın yakıt olarak rafine edilememesinde açıkça görülüyordu. Nitekim üretilen az miktardaki yakıtın henüz denenmesine bile fırsat kalmadan savaş sona ermişti.

16

Müttefiklerin Savaşı

“ Savaşın hiçbir anında ordumuz gerekli miktarda, gerekli türde, gerekli yerde petrol sıkıntı çekmemiştir.” diye açıklama yapmıştı Müttefiklerin Ordu-Donanma Petrol kurulu savaştan sonra. “Petrol ürünlerinin yokluğundan dolayı hiçbir hareket gecikmemiş veya akamete uğramamıştır”.

Bu açıklama büyük ölçüde doğru olsa da bir istisnası, sistemin tıkanıp talihsiz bir an olmuştu.

1944'e gelindiğinde şans açıkça müttefiklerin tarafına geçmişti. Müttefikler D-Day adı verilen 6 Haziran 1944' te Normandiya çıkartmasıyla Batı Avrupa'nın işgalini başlattılar. Almanlar çok şaşkınlıklarına rağmen bir buçuk ay direndiler. Alman hatlarının yarılmasıyla müttefikler hızla ilerlemeye başladılar. En hızlı ilerleyen de General George Patton'ın komutasındaki 3. Ordu idi. Patton aşırı ürkek ve tedbirli Müttefik Stratejisinden nefret ediyor, biran önce Almanları inine kadar takip etmek istiyordu. Rommel gibi Patton da mekanize savaş ustasıydı. Kalçasında tabancaları, hattı şaşırtıcı bir hızla yarıp, sadece bir ay içinde bin km'ye yakın ilerleyerek Kuzey Fransa'nın Loire'a kadar olan büyük bir alanını özgürlüğe kavuşturdu.

Ancak Kuzey Afrika'da 1942'de Rommel'in başına gelenin aynısı Patton'ın da başına geldi. Yakıt sıkıntısı baş gösterdi. Aslında mebzul miktarda yakıt vardı ama çok gerilerde, Normandiya'da kalmıştı. Müttefiklerin komutanı Eisenhower'a, Amerikan kuvvetleri komutanı Omar Bradley'e yalvardı, yakardı, boğa gibi öfkelenirdi. “3. Ordu ilerleyebilirse kahrolası savaşınizi kazanacağız. Allah aşkına Brad, bana 400.000 galon benzin verin. Sizi iki günde Almanya'ya sokayım” diye haykırdı. Fakat Eisenhower çeşitli nedenlerle yakıtı 1. Ordu komutanı Montgomery'ye vermeyi tercih etti.

Patton yıkılmıştı. 31 Ağustos'ta Moselle nehrine zar zor ulaşip durmak zorunda kaldı. Montgomery'nin kuvvetlerinin 4 Eylül'de Anvers'i ele geçirmesiyle Patton'a da yakıt sevkiyatı yapıldı. Ancak çok geçti. O kısa süre içinde Alman güçleri geri çekilmiş, kendini toparlamış ve sağlam bir savunma hattı oluşturmuşlardı. Patton'ın kuvvetleri Moselle'de durduruldu. Bunu dokuz ay süren büyük kayıplı, büyük maliyetli çatışmalar izledi. Almanların son gayretle karşı saldırıya geçmesi üzerine de Berlin'i ele geçiren Amerikalılar değil, Ruslar oldu.

Savaşın son aylarında Patton Almanya'yı aşip Çekoslovakya'daki Pilsen'e kadar ilerledi fakat ne yazık ki “affetmeyen dakika” onu en büyük zaferden yoksun bırakmıştı. Avrupa'da savaşın bitmesinden 8 ay sonra da limuzininin bir askeri kamyona çarpmasıyla hayatını kaybedecekti.

Müttefikler savaşı çabucak bitirme fırsatını kaçırmışlar mıydı? Bu soru daha sonra çok tartışıldı. Müttefiklerin verdiği bir milyon kaybın dörtte üçünden fazlası Patton'ın durdurulmasından sonra yaşandı. Ayrıca bu sekiz ay içinde temerküz kamplarında ve hareketin uzaması dolayısıyla milyonlarca kişi daha öldü. Dahası, savaş sonrasının haritası farklı olacak, Sovyetler Avrupa'nın bağına kadar sokulamayacaklardı.

15

BÖLÜM 4

HİDROKARBON ÇAĞI

17

Yeni Çekim Merkezi

Savaş yıllarında Suudi Arabistan adeta kaderine terk edilmişti. Petrolüyle pek kimsenin ilgilendiği yoktu. 1943 sonunda Everest Lee De Golyer'in gelişi, ilginin canlandırığının göstergesiydi.

Amerikan petrol sektörüne hiç kimse tek başına De Golyer kadar hakim olmamıştır. Jeolog, Akademisyen, girişimci, inovatör olarak petrol arama işinde jeofizik araştırmaları başlatmış, sismografin geliştirilmesinde ve kullanılmasında öncülük etmiştir. Çok zengin olmuş ve kazandığı paralarla daha sonra Texas Instruments'ı kurmuştur.

Daha 1940 ta De Golyer Texas'ta bir gruba Orta Doğu Petrolü hakkında yaptığı bir konuşmada şöyle demişti: "Petrol tarihinde bu kadar geniş bir alanda bu kadar bol miktarda petrol görülmemiştir. Bu bölgenin önümüzdeki 20 yıl içinde dünyanın en önemli bölgesi haline geleceğine inanıyorum".

DeGolyer bu kehanette bulunduğu anda İran, Irak ve tüm Arap yarımadasının üretimi dünya üretiminin yalnızca %5'ini, Amerika ise %63 'ünü teşkil ediyordu.

DeGolyer 1944'te Amerikan Hükümeti tarafından bölgede araştırma yapmak üzere gönderildi. İncelemelerinin sonunda 100 milyar Suudi Arabistan'da olmak üzere toplam 300 milyar varil rezerv tahmininde bulunarak şu raporu verdi: "Dünya petrol üretiminin yer çekimi merkezi Amerika-Karaipler'den Orta Doğu-Basra Körfezine kayacak"

Gerçekten de bu hüküm Amerika'nın dünya petrol sahnesinden çekilişinin ağıtı oldu. Zaman içinde ihracatçı konumundan ithalatçı konumuna geçti.

De Dolyer'in tahminleri ve bulgularının da teşviki ile Başkan Roosevelt 1944 te USS Quincy gemisiyle Süveyş kanalına gitti. Başka bir Amerikan gemisi olan USS Murphy de taşıdığı şeref konuğu İbni Suud ile yanaştı. İbni Suud gemiye 48 adamı ve 100 kanlı canlı koyunuyla binmek istedi. Neyse ki gemide yeterli yiyecek bulunduğu söylenerek koyun sayısının yediye indirilmesi konusunda ikna edildi. Kendisine sipahinin odası teklif edildiği halde güvertede kurdurduğu çadırda yatmayı tercih etti.

Roosevelt ile İbn Suud arasında beş saat süren görüşmede Roosevelt'in talepleri Filistin'de Yahudilere bir yurt sağlanması, petrol ve savaş sonrasında Orta Doğu'nun alacağı şekildi. Suud'un talebi de İngiliz etkisinden kurtulmak için bölgede Amerikalıların ilgisinin devam etmesiydi ama Filistin meselesine gelince kendi teklifi yerlerinden kovulan Yahudilere Almanya'da toprak verilmesiydi.

Sonunda iki lider ne karara vardı bilinmiyor. Fakat neticede iki ülke arasındaki yakın ilişkilerin başlangıç noktası oldu.

Savaş Sonrası Petrol Düzeni

1945 te savaşın bitmesiyle Amerika’da petrol satışı üzerindeki kısıtlamalar da kalktı. Yıllardır sesi çıkmayan araba sevdalıları hep bir ağızdan “ doldur depoyu” diye haykırdı. 1945’te 26 milyon olan araba sayısı 50’de 40 milyona çıktı. Petrol üretiminin tüketim artışına yetişememesi dolayısıyla 1948 de Amerika ilk kez petrol ithal etti. Artık Amerika da petrol için dış ülkelere bağımlı ülkelerden biri haline gelmiş oldu.

Bu durum enerji güvenliğini gündeme getirdi. II Dünya savaşından alınan ders, petrolün artan ekonomik önemi ve Sovyetler Birliği ile yaşanan soğuk savaş gibi faktörler Amerika, İngiltere ve B. Avrupa için Orta Doğudaki muazzam kaynaklara kolay ulaşımı ön plana getirdi. Dış Politika, uluslararası ekonomik müzakereler, ulusal güvenlik ve şirket çıkarlarının kesişim noktası petrol, odak noktası ise Orta Doğu oldu.

Suudi Arabistan petrolleri Aramco (Arabian-America Oil Company, SoCal ve Texaco ortaklığı) elindeydi. 1947 de ortaklığa Jersey ve Socony de katıldı. Anlaşmanın imzalandığı 12 Mart 1947 tarihi bir gündü. O gün Başkan Truman Kongrede komünist baskısından korumak için Türkiye ve Yunanistan’a yardım önerdi. Soğuk savaşın başlangıcına işaret eden bu konuşma Truman Doktrini adıyla savaş sonrası Amerikan Dış Politikasını belirledi. Böylece Amerika’nın mevcudiyeti ve menfaatleri Akdeniz’den Basra Körfezine kadar olan bir alana yayıldı.

Şirketler arasında, Avrupalı şirketlerin de katıldığı benzer ortaklıklar ve anlaşmalar Kuveyt ve İran petrolleri için de yapıldı. “Yerçekiminin merkezi” gerçekten de Batılı şirketler ve uluslar için Ortadoğu’ya kaymıştı. Sonuçları ilgili herkes için sarsıcı olacaktı.

Ortadoğu petrolü, daha doğrusu enerji, mahvolmuş durumdaki Avrupa için hayati önem taşıyordu. Ekonomi felce uğramıştı; tamamen çöküşünü önleme yolunda ilk adım haziran 1947 de Harvard Üniversitesinin mezuniyet töreninde atıldı. BM genel sekreteri George Marshall bütün batı Avrupa’yı kalkındıracak geniş kapsamlı bir yardım programı başlatılacağını açıkladı. Marshall planı adıyla tanınan bu program Sovyet gücünün yayılmasını engellemenin de ana faktörü oldu.

1947 de BM genel kurulu Filistin’in ikiye bölünmesini kabul etti. Araplar buna şiddetle karşı çıktı. Fakat 1948 de İsrail devletinin kurulmasını önleyemedi. İlk Arap- İsrail savaşı başlamıştı.

İbni Suud Aramco’nun İmtiyazını fesh edip belki de bu gelişmeyi önleyebilirdi. Fakat petrol paralarının tatlı gelmesi, Amerikalılarla ilişkiyi bozmak istemeyişi, Sovyet korkusu ve İngilizlerin rakip kabile Haşimileri destekleyeceği endişesi gibi nedenlerle böyle bir girişimde bulunmadı. Suudi Arabistan Amerikan dış politikasının odak noktası haline geldi. Dış yatırım açısından orayı “dünyanın en zengin ödülü” olarak görüyorlardı. 1950 de Truman İbni Suud’a yazdığı mektupla ülkesinin bütünlüğüne ve bağımsızlığına karşı gelecek her türlü tehditte Amerika’nın anında karşılık vereceğini taahhüt ediyordu. Kamu, özel, ticari ve stratejik yönleri içeren; bedevi Araplarla Teksaslı petrolcüler ve geleneksel İslami otokrasi ile modern Amerikan kapitalizmi arasındaki bu ilişki her ne kadar akla mantığa aykırı olsa da bugüne kadar aksamadan yürüdü.

Suudi Arabistan’daki imtiyazlardan birinin sahibi Paul Getty adında bir girişimciydi. 1948 de imtiyazı 9.5 milyon dolar ödeyerek kazanmış, 1957 ye geldiğinde Amerika’nın en zengin adamı ve tek milyarderi olmuştu. Getty beş defa evlendiği, bazen ikisi üçü bir arada sayısız ilişki yaşadığı halde hayatı boyunca tek aşkı 1913 de İstanbul’da tanıştığı Rus başkonsolosunun karısı madam Margeurite Tallasou olmuştu. O da

Rockefeller gibi cimriliği ile ve harcamalarıyla ünlüydü. 72 odalı “sarayında” konukların kullanımı için ankesörlü telefon bulunuyordu.

79

İran Mücadelesi

1944 de babasının ölümünden sonra tahta geçen Muhammed Rıza Pehlevi’yi karmakarışık bir İran bekliyordu. Sınıfsal, bölgesel, dini, modern, geleneksel her türlü bölünmenin yaşandığı bir siyasi sistem üzerinde otorite kurma mücadelesi vermek zorundaydı. Başta Sovyetler, yabancı güçlerin baskısı altındaydı. Babasının başlattığı laik reformları sürdürmek istiyor, fakat karşısında Ayetullah Seyit Keşani’nin Liderliğindeki softaları ve Tudeh partisine bağlı solcuları bulunuyordu. Ülke her an bölünme tehlikesi içindeydi. Yoksulluk ve umutsuzluk bir kabus gibi çökmüştü.

Ülkeyi bir arada tutan tek ortak duygu vardı : İngilizlere duyulan nefret. İngilizler tüm ülkeyi ezen ve elinde oynatan doğaüstü şeytanlar olarak görülüyordu fakat nefretin odak noktası ülkenin en büyük sınai işvereni ve gelir kaynağı Anglo İranean Petrol şirketi idi.

1945 ile 1950 arasında Anglo İranean 250 milyon sterlin kar etmiş, İngiliz hükümeti de İran’a ödenen 90 milyon haktan çok daha fazlasını şirketten vergi olarak tahsil etmişti. Üstelik şirketin % 51’nin sahibi zaten İngiliz hükümetiydi.

Şirketin başında bulunan Sir William Fraser diplomatik becerilerden yoksun, sert, dediğim dedikçi bir otokrattı. İran’ın petrol gelirlerinden aldığı payın artırılması talebine şiddetle karşı koydu. Ancak Suudi Arabistan’da yapılan yeni anlaşmada paylaşımın % 50 - 50 olduğunu duyar duymaz talepleri kabul etti. Fakat artık çok geçti. İran’daki tüm İngiliz karşıtları parlamento petrol kurulu başkanı Muhammed Musaddık’ın açtığı bayrak altında toplanmıştı. Musaddık 1951 de başbakan olunca meclis petrol sanayinin millileştirilmesi kararını aldı. Şah da imzaladı. 70 yaşında kel kafalı, parlak gözlü, milliyetçi, yabancı karşıtı aristokrat kökenli bir avukat olan Musaddık 2 yıl boyunca duruma hakim oldu. Onu reformcu ve komünizme alternatif olarak gören Amerikalılar da başlangıçta kendisini destekledi ve onun fiyat artırma taleplerini kabul etmediği için Anglo - Persian yöneticilerini “istismarcı bir sömürgeci ” olmakla suçladı.

Ancak İngilizler bir türlü ödün vermiyordu. “İran’a boyun eğerseniz tüm Ortadoğu’da aynısını yapmak zorunda kalırız.” diyorlardı. Petrol alanlarında ve rafinerilerde üretim durmak üzereydi. Ayrıca petrol satışları dahil her türlü ekonomik ambargo uygulamaya başlamışlardı.

Musaddık şirkettekilerde çalışanlar dahil bütün İngilizlerin ülkeyi terk etmesi için ultimatoma verdi. Abadan’daki dünyanın en büyük rafinerisiyle vedalaşma, Büyük Britanya imparatorluğunun savaş sonrası çöküşünün aşağılayıcı bir doruk noktasıydı.

1951 de Churchill’in yeniden başbakanlığa ve Truman’ın yerine Eisenhower’ın başkanlığa seçilmesi ile durum sertleşti ve Musaddık’ı devirme planı devreye girdi. “Operasyon Ajax ” adı verilen darbenin yönetimine Roosevelt’in CIA’de çalışan torunu Kermit Roosevelt getirildi. Darbenin İran yararına olacağı konusunda şah da ikna edilmişti. Fakat Musaddık operasyonu önceden haber alıp şahı ülkeden kovdu. Darbe akamete uğramış gibiydi. Derken şahın sadık generali Feyzullah Zahidi bir basın toplantısı düzenleyerek şahın daha önce Musaddık’ı görevden aldığını gösteren fermanını açıkladı. Bunun üzerine büyük bir halk ayaklanması başladı Şah lehine. Şah sürgünden döndü. Musaddık tutuklandı. Üç yıl hapis yattıktan sonra ömrünün kalanını ev hapsinde geçirdi. Batılı güçler isteklerine kavuşmuşlardı.

Süveyş Krizi

160 km uzunluğundaki Süveyş kanalı 19.yüzyılın en büyük girişimlerinden biriydi. Akdeniz'i Hint okyanusuna bağlayan kanal İngilizlerin "kraliyet mücevheri" dedikleri Hindistan'a giden yolu 11.000 milden 6500 mile indirmek yanında, Ortadoğu petrollerinin Basra körfezinden Akdeniz'e, oradan da dünyaya sevkiyatında son derece önemli rol oynuyordu.

İngiltere Mısır ve dolayısıyla Süveyş kanalı üzerinde önceleri açıkça işgal ve askeri güçle, sonra da siyasi ve ekonomik baskıyla hâkimiyet kurmuştu. Ancak alttan alta kaynayan milliyetçilik ateşi 1952 de albay Cemal Abdül Nasır'ın komutasındaki ordunun Kral Faruk'u devirmesiyle iyice alevlendi. Sıkı bir milliyetçi olan Nasır'ın hedefi Mısır'ı yeniden inşa etmek ve bağımsızlığına kavuşturmak yanında, bütün Arap dünyasını birleştirerek "Tarihteki en büyük suç" dediği İsrail işgaline son vermektir.

Tıpkı Musaddık öncesi İran petrollerinde olduğu gibi, Süveyş kanalında toplanan geçiş ücretlerinin büyük bir çoğunluğu Avrupalı hissedarlara, özellikle de baş hissedar İngiltere'ye gidiyordu. Eğer Mısır kanalın kontrolünü ele geçirilirse geçiş ücretleri umutsuzca yoksul ülkenin gelirlerine büyük katkı yapacaktı. Nitekim 1956'da Süveyş millileştirildi. İngiltere ve Fransa hop oturup hop kalktı. Sevre'de toplanıp Musaddık'a yaptıkları gibi Nasır'ı devirerek kanalı askeri müdahaleyle ele geçirme planları yaptılar. Taşeronluk görevini üstlenen İsrail Sina yarımadasından saldırıyı başlattı. Ancak bu komplolardan haberi olmayan ve bu tür sömürgeci zihniyetin kömünizmi teşvik edeceğinden korkan Amerika şiddetle karşı çıktı. Başkan Eisenhower İngiltere Başbakanı Anthony Eden'ı arayarak "canına okudu". Nasır'ın da saldırıya karşı koyup petrol geçişlerini engellemesiyle İngiltere, Fransa ve İsrail ordularını geri çekmek zorunda kaldılar. Nasır kazanmış, kanalın işletimi tamamen Mısır'a geçmişti.

Bu olayın bazı yansımaları şunlar oldu: Ortadoğu petrollerini gerektiğinde Ümit burnundan dolaşarak nakletmek için Japonlar tarafından o güne kadar yapılmayan büyüklükte süper tankerlerin imaline başlandı. İngiltere ile Amerika'nın arası açıldı. İngiltere'nin uluslararası prestiji yerlere serildi ve dünya gücü olmaktan çıktı. Amerika'nın Arap dünyası ile ilişkileri güçlendi.

1970 de Süveyş krizinden 14 yıl sonra Edward Heath Başbakan olduktan sonra Anthony Eden'ı yemeğe çağırdı. Eden kadeh kaldırırken " keşke İngiltere Kuzey Denizinde petrol Gölü üzerinde yürüyor olsaydı " dedi. Gerçekten de öyle olduğu kısa süre sonra keşfedilecekti.

Filler

Petrol sektörü dilinde dev petrol alanına "fil" denir. 50'lerde Orta Doğuda o kadar çok sayıda fil keşfedilmişti ki artan tüketime rağmen üretim bolluğu vardı. Bir taraftan da rezerv tahminleri artıyordu. Orta Doğu Fillerinin bolluğu şirketleri yeni pazarlar bulmaya ve kıran kıran fiyat rekabetine zorluyordu. Gelirler ev sahibi ülkeler ile şirketler arasında 50/50 bölünüyordu. Bütün Orta Doğu'da büyük petrol şirketlerine karşı milliyetçilik rüzgarı esiyordu. Körükleticisi de Nasır'dı. Süveyş onun için büyük bir zafer olmuş, bir Orta Doğu ülkesinin de "emperyalist" şirket ve ülkeleri alt edebileceğini kanıtlamıştı.

Nasır üç yıldır Irak'taki Haşimilere karşı aktif propaganda savaşı yürütüyordu. Haşimiler, I. dünya savaşını takiben cetvelle çizilerek yaratılan Irak'ta İngilizlerin tahta oturttuğu bir sülaleydi. 1958 de Nasır'ın

desteğiyle ordu isyan başlattı. Kan ve şiddetin kol gezdiği bir darbeyle kral Faysal'ın kafası kesildi, veliaht vuruldu.

Yeni hükümetin ilk icraatı Irak petrol şirketinin çok geniş kapsamlı imtiyazlarının gözden geçirilmesini talep etmek oldu. Bölgede artan Arap milliyetçiliğinin birinci odağı petrol imtiyazlarıydı, İsrail karşıtlığı da ikinci. Bu arada petrolde arz artışına paralel fiyat indirimleri ve yeni pazar arayışları devam ediyordu. Ağustos 1960 ta Standard Oil of New Jersey ihracatçı ülkelere hiçbir ihbarda bulunmadan Orta Doğu Petrol alımlarında 14 cent (%7) indirim yaptığını açıkladı. Bu hamleyi istemeyerek de olsa diğer petrol şirketleri izledi. Üretici ülkeler çılına döndü. Bu tek taraflı hamle milli gelirlerini azaltmakla kalmamış, ulusal gururlarına da darbe vurmuştu.

Açıklamadan hemen sonraki saatler içinde Suudi Arabistan petrol ve madencilik genel Müdürü, kralın has adamı Abdullah Tariki bir telgraf çekerek ihracatçı ülkeleri toplantıya çağırdı. Petrol Şirketleri yaptıkları hatayı fark edip indirimleri hemen geri çektiler fakat artık çok geçti. Gurup çalışmalarını tamamladı ve 14 Eylül'de uluslararası petrol şirketlerine topluca muhatap olmak amacıyla petrol ihracatçısı ülkeler örgütü, kısa adıyla OPEC kuruldu. Örgütün beş üyesi S. Arabistan, Irak, İran, Venezuela ve Katar dünya ham petrol ihracatının % 80 ini gerçekleştiriyordu ve örgütlenme, egemenliklerinin ilk toplu eylemiydi.

Fiyat sorunu çözüldükten sonra OPEC'in pek fazla etkinliği olmadı. Bu arada dünyanın başka yerlerinde, Afrika'da Cezayir'de ve en önemlisi Libya'da yeni yeni filler bulundu. Fiyatlar daha da düştü. 1960-69 arası isteyen petrolü istediği yerde istediği kadar istediği ucuzlukta bulabiliyordu.

22

Hidrakarbon İnsanı

Dünyanın toplam enerji tüketimi 1949 ile 1972 arasında üç kattan fazla arttı. Hızlı ve yoğun ekonomik büyüme sayesinde sınaileşmiş ülkelerin ve ulusların geliri artmış, yirmi yıl önce hayal bile edemeyecekleri yaşam standardına kavuşmuşlardı. Yeni Petrokimya sanayii petrol ve doğal gazı plastiklere ve çok çeşitli kimyasallara dönüştürüyor, bunlar da her türlü geleneksel hammadde ve malzemelerin yerini alıyordu. Hükümetler ekonomik büyüme ve sınai modernizasyon için ucuz petrol tüketimine teşvik ediyorlardı.

Rafinerilerin hem sayısı artmış, hem de teknolojiye ileri düzeye ulaşmışlardı. Daha önce ham petrolün en fazla %30-40'ı kullanılırken üretimin benzin, dizel, jet yakıtı, kimyasallar şeklinde çeşitlendirilmesiyle bu oran %90'lara çıkmıştı. Tankerlerin yerini süper tankerler almıştı.

Her yerde açılan benzin istasyonları daha fazla satış yapmak için tüketiciyi türlü hizmet ve kıymetli hediyelerle şımartıyorlardı. Müşteriyi belli bir firmaya bağlamak için 1950'lerde kredi kartı kullanımı başlatılmıştı.

Petrol Amerika'da bütün yaşam şeklini değiştirdi. Otomobil sahipliğinin olağan üstü yayılmasıyla demiryolu gibi kamu ulaşımı sistemleri çöktü. Halk şehir merkezlerinde değil, banliyölerdeki müstakil evlerde yaşamaya alıştı. Har semtte pıtırak gibi alışveriş merkezi fişkırıldı. İlk kapalı, klimalı AVM (Mall) 1956 da Minneapolis'te kuruldu. Yeme-içme alışkanlıkları değişti. 1948'de McDonald isimli iki kardeş İnsanlar yoldan geçerken uğrayıp alsınlar diye restoranlarında ucuz fiyata çabucak yaptıkları köfteleri satmaya başladılar ve 1954 te Chicago'nun bir banliyösünde ilk fast food restoranlarını açtılar. Gerisi malumunuz zaten.

Yeniden Kriz

Nasır'ın istediğini yaptıracak petrolü yoktu ama güçlü bir ordusu vardı. İsrail'in 1956'daki askeri başarısının öcünü almak ve ülkeyi ortadan kaldırmak istiyordu. Süveyş olayında kazandığı zafer başını döndürmüştü. Akabe körfezini ablukaya alarak İsrail'e petrol girişini engelledi. Irak, Ürdün ve diğer Arap ülkeleriyle işbirliğine girdi. Etrafı sarılmış olan İsrail önleyici bir hamleyle 5 Haziran 67'de kendisi saldırıyı başlattı. Üçüncü Arap İsrail savaşı (6 gün savaşı) başlamıştı. Saldırının henüz ilk saatlerinde Mısır'ın ve yandaşı diğer ülkelerin tüm hava kuvvetlerini daha yerdeyken çökertti. Arkadan ordusuyla Arap kara kuvvetlerini püskürttü. Sina yarımadasını boydan boya geçip Süveyş kanalının doğu yakasına ulaştı. Toplam 6 gün içinde Sina, Kudüs'ün tamamı ve Galon tepeleri İsrail'in kontrolüne geçmişti.

Arapların aralarında uzun süredir konuştukları "petrol silahını" kullanma fırsatı gelmişti. Çatışma başlar başlamaz Arap petrol bakanları İsrail dostu ülkelere petrol ambargosu uygulanmasına karar verdi.

Ancak Ambargo işe yaramadı. Arap dışı ülkelerde üretilen petrol ambargolu ülkelere sevk edildi. En büyük kaybeden de Araplar oldu. Hidrokarbon insanı yine büyük bir iştahla, oluk oluk petrol tüketimini sürdürdü. Bu böyle 20 yıl daha devam etti. Hiç kimse bu kadar bol ve ucuz bulunan bir metanın tüketebileceğini aklına getirmiyordu; birkaç öngörülü şahıs dışında. Bunlardan biri olan alman doğumlu İngiliz ekonomist E. F. Schumacher 1964 te şunları söylüyordu:

" Enerjinin yerini tutabilecek hiçbir şey yoktur. Çağdaş yaşamın tamamı enerji üzerine inşa edilmiştir. Enerji diğer metalar gibi alınıp satılabilir fakat kendisi bizatihi bir meta değil, emtianın tümünün ön koşuludur, tıpkı hava, su, toprak gibi. Petrol sınırlı bir kaynaktır, dikkatli kullanılmalıdır. Rezervler tükendikçe fiyatı da artacaktır. Üstelik en zengin ve en ucuz rezervler dünyanın en istikrarsız bölgesi olan Orta Doğudadır."

Ancak muazzam arz fazlası olan bir dönemde Schumacher'in uyarılarına tabi ki kulak asan olmadı.

BÖLÜM V

DÜNYANIN EFENDİSİ OLMA MÜCADELESİ

Ülkeler ve Şirketler Karşı Karşıya

Ekim 1971 de İran şahı Persepolis' de Pers İmparatorluğunun 2500. yılını kutlamak üzere muazzam bir tören tertip etti. Törene bütün önemli ülkelerin devlet başkanlarını ve krallarını davet etti. Amacı kendisinin Büyük Darius'un soyunu devam ettirdiğini bütün dünyaya kanıtlamaktı. Artık bir kukla, bir piyon değil, muazzam zenginlik, güç ve gurur sahibi, Ortadoğu'da ve uluslararası arenada sözü geçen biriydi.

İngiltere 1800'lerden beri Basra Körfezinde varlığını sürdürmekteydi. Körfezi korsanlardan temizlemiş, sürekli çatışma halindeki Arap kabileleri arasında barışı sağlamıştı. Ancak 1971 de buradaki varlığının çok pahalıya mal olduğu gerekçesiyle bütün askerlerini çekti. Bölgedeki şeyhler bu karar karşısında şaşkına döndüler ve kalması için 12 milyon sterlin teklif ettiler, fakat tabi ki İngiltere kabul etmedi.

Bu ayrılış II. Dünya Savaşından bu yana körfezdeki en temel değişiklikti. 100 yıllık güvenlik sistemi kalkmış, hür dünyanın petrolünün % 92 sini üreten, kanıtlanmış rezervlerin %58 'ini barındıran alanda tehlikeli bir güç boşluğu doğmuştu. İran Şahı bu boşluğu doldurmaya pek hevesliydi. Amerika deseniz, "Madem İngiltere yok, bari Şah olsun" diyordu.

Bu arada 1960-70 arasında ucuz petrol fiyatları dolayısıyla durmaksızın artan tüketim neredeyse arza eşitlenmişti. Amerika'da tüketim günde 11.3 milyon varille tarihi zirve yapmıştı. Sonrasında hep inişte olacaktı. Ulusal rezervler bile tüketilmiş, acil durum için güvenlik yastığı kalmamıştı. Tüketimin üçte ikisi Orta Doğu'daki kuyulardan karşılanıyordu.

Bu arada sınırlanmış ülkelerde insanların çevreyle ilgili bakış açısı da değişiyordu. Çevre korumayla ilgili yönetmelikler yayınlanıyor, önlemler alınıyordu. Bu trendi körükleyen, 1972'de yayınlanan "Büyümenin Sınırları" adlı kitap oldu. Kitap nüfus, sınırlanma, kirlilik, gıda üretimi, enerji kullanımı ve kaynak tüketimi gibi dünyanın bazı temel trendlerinde kaydedilen artış hiç dizginlenmeden devam ettiği takdirde çağdaş uygarlığın sürdürülemez hale geleceğini ve gezegenimizde büyümenin sınırlarına 100 yıl içinde ulaşılacağını savunuyor, küresel ısınma konusunda da uyarıda bulunuyordu.

Bu uyarılara tabi ki aldıran yoktu, zira durmadan yeni yeni yataklar keşfediliyordu. Bunlardan en önemlisi olan Libya'da kalitesi ve rezervi çok yüksek yeni yataklar bulunmuştu. Bir taraftan petrol bulunduğu için şirketler ve halk sevinirken, bir taraftan da kral İdris'i devirmek için orduda ayrı ayrı gruplar planlar yapıyordu.

1 Eylül 1969 sabahı karizmatik albay Muammer El Kaddafi'nin liderliğinde bir grup genç subay diğerlerini alt ederek yönetimi ele geçirdi. Manik-depresif yaradılışlı Kaddafi Arapların lideri ve temsilcisi olmaya ahdetmişti. Batı'dan, Siyonistlerden, İsrail'den nefret ediyor, arkasına aldığı petrol gelirleriyle bunlara karşı kampanyalar ve terörist eylemler yürütüyordu. Devrimin hemen ertesinde İngiliz ve Amerikan üslerini kapattı, önemli boyuttaki İtalyan nüfusunu kovdu, Katolik kiliselerini kapattı. Yerini sağlaştırdıktan sonra da petrol fiyatına 30 cent zam yapıp ülke payını % 50 den 55'e çıkardı. Bu çıkış yalnızca bir fiyat artışı olmakla kalmadı, başka yansımaları da oldu. Düşen petrol fiyatları artış trendine girdi. İhracatçı ülkeler kendi kaynaklarına sahip çıkma hareketi başlattılar. Şirketler "petrol sektörü bundan böyle alıştığımız tarzda devam edemeyecek" gerçeğini itiraf etiler. Arkadan şah da Kaddafi'nin yolunu izledi. Üretim kısıldı. 1970'e kadar ekonominin büyüme motoru olan ucuz petrol günleri sona ermişti.

25

Petrol Silahı

Ekim 1973 te 222 Mısır jeti üslerinden havalandı. Hedefleri Süveyş kanalının doğu yakasındaki ve Sinadaki İsrail komuta merkezleriydi. Aynı anda Suriye uçakları da katıldı. Arap-İsrail savaşlarının dördüncüsü ve en önemlisi olan, ciddi sonuçlar doğuran bu çatışmada tarafların silahlarını iki süper güç sağlıyordu: Amerika ve Rusya. Ancak Arapların elinde bir başka silah daha vardı: petrol. Üretim ve ihracat kısıtlaması şeklinde uygulanan ambargo, dünyayı geri döndürülemez şekilde değiştirecek ve bütün dünyayı şoka uğratacaktı.

Amerika İsrail'e yardım ettiği için Amerika'ya ham petrol ihracatı tamamen durduruldu. Ciddi panik yaşandı. Petrol kuyrukları ve fiyat artışları oluştu. Kissinger ve Brezhnev biran önce ateşkes kararı uygulansın istediler fakat ne Mısır ne de İsrail razı geldi. Onun üzerine Brezhnev direkt müdahalede bulunacağı uyarısını yaptı. Neredeyse nükleer savaş başlayacaktı. Neyse ki çarpışan taraflar ateşkes geçtiler. Böylece Küba füze krizinden bu yana Sovyetlerle yaşanan en büyük kriz kazasız atlatılmış oldu.

Nükleer silahlar kınına sokuldu. Amerika, Enver Sedat ve İsrail’le barış müzakerelerine oturdu. Ancak ambargo hala yerli yerinde duruyordu.

26

Alım Savaşları

Nasıl ki savaşlar Generallere bırakılamayacak kadar önemliyse, petrolün de petrocülere bırakılamayacak kadar önemli olduğu anlaşılıyordu. Petrol artık Cumhurbaşkanı’nın, Başbakanların, dış işleri, enerji ve ekonomi bakanlarının konusu olmuştu.

Ham petrolün kapanın elinde kalması, fiyatların 5 \$ dan 17 kûsur \$’a çıkması, Amerika’da stokların tükenmesi Schumacher’i haklı çıkarmış gibiydi. 1950 ve 60’ların “Ne kadar büyük, O kadar iyi” felsefesi yerini “ Ne kadar küçük, o kadar iyi” ye bıraktı. Çevrecilerin sloganı da “az, çöktür” oldu. Schumacher dünya çapında ünlü oldu, kraliçeden nişan aldı. Ekonomide durgunluk ve enflasyon beklentisi doğdu. Halkın psikolojisi bozuldu.

Şirketler de Amerika’nın tutumuna içerliyorlardı. Sorun Arap – İsrail anlaşmazlığıydı. Ne olurdu sanki Amerika İsrail’i biraz dizginleseydi ya da desteğini bu kadar açık etmeseydi. O zaman her şey normale dönerdi.

Ambargo ne zaman ve nasıl sona erdi? Bunu hiç kimse, Araplar bile bilmiyordu. Kaderin cilvesine bakın ki kendisi de Nazi zulmünden kaçıp Amerika’ya sığınmış bir göçmen olan Kissinger’ın başta Sedat ve Suudi kral Faysal’la yaptığı müzakereler neticesinde 1973 aralığından itibaren ambargo yavaş yavaş gevşetilerek Mart 1974’te tamamen kalktı.

27

OPEC Krallığı

Petroldeki gidişat değişince uluslararası düzen de alt üst olmuştu. OPEC üyelerinin gradosu bin beş yüze çıkmıştı. Enflasyon mu resesyona mu olacağına onlar karar veriyor, ekonomik trendi onlar belirliyorlardı. 1974-78 arası OPEC altın çağını yaşadı..

Fiyatların dörde katlanması yanında ihracatçıların tüm kontrolü ele geçirmesi dünyanın her köşesinde ekonomiyi etkiledi. Toplam gelirleri 1972 de 23 milyar iken 1977 de 140 milyar dolara çıkmıştı. İhracatçıların elinde biriken dev paralar bankerleri ve ekonomide politika belirleyenleri çok endişelendiriyordu. Harcanmamış milyarların bankalarda tembel tembel yatması dünya ekonomisinde ciddi daralmaya ve paranın el değiştirmesine yol açabilirdi.

Oysa endişelenmelerine hiç gerek yoktu. Birdenbire rüyalarında bile göremeyecekleri zenginliğe kavuşan ihracatçılar baş döndürücü bir hızla harcamaya başladılar: sınıileşme, alt yapı, teşvikler, hizmetler, gereklilikler, lüksler, silahlar, israf ve yolsuzluk aldı başını gitti.

Silah ticareti görülmemiş boyutlara ulaştı. Batılı ülkelerin 1923 te yaşadıkları kriz ve Orta Doğu ülkelerine bağımlılıkları petrole ulaşımı birinci derecede stratejik konuma getirmişti. Kıran kırana yürütülen silah

23

satışları bunu güvenceye alma ve bölgede etkinlik sağlama amacı güdüyordu. Alıcılar da doymak bilmez bir iştahla alıyorlardı. Bölgesel ve ulusal rekabet derin, hırslar dev boyuttaydı.

Tüketim ürünlerinden tüm telefon santrallarına kadar alınıyor da alınıyordu. Benzin sudan ucuz olduğu için çöllerde devenin yerini Nissan Datsun almıştı. Eee, bu kadar harcamanın elbette bir sonu gelecekti. Nitekim OPEC ülkelerinin 1974 te 67 milyar \$ fazla veren ödemeler dengesi 1978 de 2 milyar dolar açığa düşmüştü.

Fiyat artışlarında en fazla zarar gören gurup petrol yoksunu az gelişmiş ülkeler oldu. Fiyat artışları ekonomik kalkınmaya adamakıllı darbe vurdu. Durgunluk ve enflasyonla baş etmek zorunda kalmaları yanında ödemeler dengeleri alt üst oldu, büyüme tamamen durdu. Tek çareleri borç almaktı. OPEC'in dolar fazlasının bir kısmı bankalar aracılığıyla bu ülkelerin borçlarına aktı. Bu arada gelişmekte olan ülkeler kategorisinin de altında, sırtları tamamen yere yapışan, yoksullukları iyice kötüleşen ülkeler için "dördüncü dünya" diye yeni bir kategori yaratıldı.

OPEC içinde en büyük rekabet İran ile S. Arabistan arasındaydı. Şah sonu yokmuş gibi görünen petrol gelirlerini "Büyük İran Medeniyeti" adını verdiği amacı için harcamaya başladı. Tüm İran'ı 21.yüzyıla taşımak için uğraştı. Bunu yaparken, böylesine hızlı değişimin yarattığı huzursuzluklara ve direnmelere kulaklarını tıkadı. "İran dünyanın beşinci sanayi ülkesi, yeni bir Almanya, yeni bir Japonya olacak" iddiasındaydı. Fakat çağdaşlık tutkusunu paylaşmayan pek çokları buna tepki gösteriyordu.

Bu arada ham petrol fiyatlarına sürekli zam yapması başta Suudiler olmak üzere, komşularını kızdırıyordu. Suudiler bir taraftan petrol fiyatlarının yükselmesinin dünya çapında tüketimi azaltacağına, dolayısıyla gelirlerini düşüreceğine inanıyor, bir taraftan da İranın çok zenginleşip gücünün artmasından korkuyorlardı.

28

Uyum Sağlama

Ucuz petrolün sonu, hidrokarbon insanı için de yolun sonu mu demek olacaktı? 50 ve 60'larda ucuz petrol sayesinde hızla büyüyen ekonomi şimdi duracak veya gerileyecek miydi? Bunun toplumsal ve siyasi sonuçları ne olurdu?

Tabii ki Hidrokarbon insanı bu kadar kolay teslim olmayacaktı. Büyük bir gayretle yeni gerçeklere uyum sağlama süreci başladı. Amerika'da yüzlerce nükleer santral, kömür madeni, kömürlü santral, yeni rafineri ve sentetik yakıt fabrikaları yapıldı.

Ambargo sonrası fiyat artışlarının ve dolayısıyla karların artacağı beklentisi yatırımcıları çılgın şekilde Orta Doğu dışında yeni petrol alanları arayışlarına sevk etti. Bunlardan en önemlileri Alaska, Meksika ve Kuzey deniziydi. Bunların üçü de daha önce biliniyor olmalarına rağmen yeterince karlı görülmediği için üzerlerine gidilmemişti.

Alaska'dan Amerika'ya petrol iletmek için 1300 km'lik TAPS – Trans Alaska Papeline inşa edildi. 1977 de biten ve 10 milyar dolara mal olan bu petrol iletim hattı, günde 2 milyon varil ileterek Amerika'nın ham petrol ihtiyacının dörtte birine cevap verdi.

Meksika'nın da dünya çapında rezervlere sahip olduğu görüldü. 1980 de 2 milyon varile çıkan üretim OPEC'e ciddi bir alternatif kaynak teşkil etti.

Ancak en büyük keşif Norveç ile İngiltere arasındaki Kuzey Denizinde gerçekleştirildi. Dünyadaki en büyük yatırım projelerinden biri olan bu proje aynı zamanda bir teknoloji harikasıydı. Platformlardan denizin hiç gidilmemiş derinliklerine iniliyor, oradan da deniz yatağının 7 km altına sondaj yapılıyordu. Hava desenz, 100 km'yi aşan rüzgarlarla ve 15 m yi aşan dalgalarla baş etmenin pek kolay olduğu söylenemez.

73 şoku sonrasında yeni bir iş kolu da doğdu: Petrol fiyatlarını tahmin etme. 73 öncesi buna gerek yoktu. Çünkü fiyatlar neredeyse düz hat üzerinde ilerliyor, artış olsa bile dolar değil, cent bazında oluyordu. Artık enerji fiyatları yalnızca enerji sektörünü ilgilendirmekten çıkmış, tüketiciler, hava yolları, tarım üreticileri, hükümetler ve uluslararası ekonomi için hayati önem kazanmıştı. Şimdi herkes ama herkes spekülasyon işine girmiş gibiydi.

29

İkinci Şok: Büyük Panik

1977 yılbaşında Başkan Jimmy Carter yeni Delhi'den dönerken İran'a uğradı. Carter şahın liberalizasyon ve insan hakları konusunda girişimlerini takdir ediyor, onu Sovyetlere ve bölgedeki radikal güçlere karşı denge unsuru olarak görüyordu. Yılbaşı yemeğinde kadeh kaldırırken " İran dünyanın en sorunlu bölgesinde şahın liderliği sayesinde bir istikrar adasıdır" dedi. Oysa herkes aynı kanaatte değildi. Carter'ın ziyaretinden hemen sonra bir şirket yetkilisi şöyle bir mesaj çekti. "Şahın başı adamakıllı dertte".

Saray ile Şii müslüman softalar arasındaki düşmanlık şah Rıza'nın 1920 ve 30'larda Şii imamlarla yürüttüğü güç savaşına, daha doğrusu laiklerle dinciler arasındaki mücadeleye dayanıyordu.

1970 lerin ortalarında İran'ın ülkeye akan muazzam petrol gelirlerini özümseyemeyeceği belliydi. Savurgan modernizasyon programlarına megalomanyakça harcanan veya israf ve yolsuzluk yüzünden yitip giden petrol gelirleri ülkede ekonomik kargaşaya, toplumsal ve siyasi gerileme yol açıyordu. Köylüler zaten aşırı kalabalık olan kentlere akın ediyor, tarımsal üretim azalıyor, gıda maddeleri ithalatı artıyordu.

Şahın idaresinden ve hızlı modernleşmeden hoşnut olmayan halkın sabrı tükeniyor, çareyi geleneksel islama ve aşırı dinciliğe sarılmakta buluyordu. Bundan da karlı çıkan Ayetullah Humeyni oluyordu. Humeyni Bayaz Devrim sırasında şii din adamlarının büyük servetlerine el konmasını hazmedememiş, Şahın ve onun destekçisi Amerika'nın bir numaralı düşmanı olmuştu.

Bu arada Şahın insan hakları sicili git gide kötüleşiyor, gizli polis Savak'ın sert, acımasız, baskıcı ve işkenceci tutumu halkı bezdiriyordu.

1997'de oğlunun esrarengiz bir biçimde öldürülmesinden sonra Humeyni büsbütün sertleşti. Amerika olan bitenin farkında bile değildi, oysa belirtiler ayan beyandı. Ağustos 1978 de iki hafta içinde ülkede yarım düzine sinema salonu ateşe verilmişti. Abadan 'da 500 kişi film seyredirken bir grup dinci kapıları kapatıp içerdekileri kül etmişti.

1974 ten beri lösemi olan şah olaylara seyirci kılıyor, isyanı bastırmak için şiddete baş vurmuyordu.

Amerika şaha arka çıkmayı bırakmış, Humeyni'yi destekliyordu. Yetkililer "Hoşgörülü; yakın çevresi ılımlı ve ilerici bireylerle çevrili; üçüncü dünyaya insancıl devlet anlayışıyla örnek olacak bir aziz" gibi sıfatlarla öve öve bitiremiyorlardı Humeyni'yi. Duruma yakından şahit olan Amerika'nın Tahran büyükelçisi Sullivan şu sonuca varmıştı: Amerika İran'daki durumla ilgili hiçbir politikaya sahip değil. 78 Aralığı Aşure bayramında gösteriler iyice çığırından çıktı. 2500 yıllık Pers krallığının sonu gelmişti. 16 Ocakta Şah Tahran'dan ayrıldı.

Arkasından halk coşkulu kutlamalara girişti. Babasının ve kendisinin heykelleri kırıldı. Panik dolayısıyla yine petrol fiyatları artışa geçti. Üreticilerin ve satıcıların cepleri dolarken tüketicilerin cepleri delindi. Mesele yalnızca dünyanın en önemli metağının fiyatı, yalnızca ekonomik büyüme değildi; uluslararası toplumsal nizamın bozulacağından korkuluyordu.

30

“Tepeteklak Gidiyoruz”

Şahın zamanında Amerika'nın Tahran Büyükelçiliğinde çalışan 1500 kişilik kadro Humeyni gelince 69'a indirilmişti. 4 Kasım 1979 sabahı bu kadro, dünyanın daha sonra öğrenciler- taliban olarak tanıyacağı vahşi bir grup tarafından rehin alındı. Olacaklardan Humeyni'nin ve yakın çevresinin haberi olduğu ve teşvik ettiği söyleniyordu zira bunu fırsat bilerek Bezirgan gibi Batı ve laiklik izleri taşıyan kişileri indirdiler, muhaliflerini yok edip yerlerini sağlamlaştırdılar.

Rehine krizi dünyaya güçlü bir mesaj iletme amacı güdüyordu: Amerika ve Batının inişe ve savunma konumuna geçtiği, siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumaktan aciz olduklarını. Sovyetler birliği de bütün askeri gücüyle krizi destekliyordu.

Nisan 80'de Carter hükümeti müzakerelerin çıkmaza girmesi üzerine bir kurtarma operasyonu düzenledi fakat ağzına yüzüne bulaştırdı. Yeni bir saldırıyı önlemek için İran rehineleri elçilikten alıp İran'ın çeşitli yerlerine dağıttı.

Eylül 1980'de Irak savaş uçakları aniden İran'da düzinelerce yeri bombaladı, ayrıca karadan top ateşine tuttu. Aslında İran'la Irak arasındaki gerginlik 5000 yıl öncesine, bereketli hilalde (Türkiye'nin Güney sınırından başlayıp bir koldan Basra Körfezine inen, bir koldan da Mısır dahil, doğu Akdeniz kıyılarını içine alan bölge) yazılı tarihin başlangıcına kadar gidiyordu. Mezopotamya (Irak) da yaşayanlar ile Elam (Iran) da yaşayanlar durmaksızın birbirlerini katlediyordu. Kentleri yakıp yıkıyorlardı. 4000 yıl sonra da durum farklı değildi.

İran-İrak Savaşını tetikleyen faktörler etnik, dini, siyasi, ekonomik, ideolojik ve kişisel rekabetler; körfezde kontrolü ele geçirme mücadelesi; ulusal birlikten yoksunluğun doğurduğu güvensizlikler ve I. Dünya savaşı sonrasında çökmüş Osmanlı İmparatorluğunun haritası üzerinde rastgele çizilen sınırlarla yoktan var edilen uluslardı. Son zamanki sebepse, Fırat ve Dicle nehirlerinin birleşmesinden doğan ve Basra körfezine çıkış sağlayan Şattül Arap'ı ele geçirme kavgasıydı. Saddam'la Humeyni birbirlerine dış biliyorlardı. Humeyni sürgündeyken Irak'tan atılmasından Saddam'ı sorunlu tutuyor, Saddam da Irakta azınlıktaki Sünnilerin elinde olan laik Baas iktidarına karşı nüfusu % 50'lere varan Şiilerin İran tarafından isyana teşvik edilmesinden korkuyordu. Şahın ayrılmasından doğan kargaşayı fırsat bilip Humeyni'yi de vurmak istiyordu.

Ancak Saddam'ın evdeki hesabı çarşıya uymadı. İki haftada bitirmeyi düşündüğü savaş, İranlıların şiddetle karşı koymasıyla uzadıkça uzadı. Şehitlik mertebesine ulaşmak isteyen yüzbinler, düzenli İran ordusunun önünden giderek Irak siperlerine saldırıyordu. Bazıları Humeyni'nin “İslamda en yüce savaş Allah adına ölmek ve öldürmektir” düsturuyla tabutlarını yanlarında taşıyordu.

Savaş her iki tarafın da bir birlerinin şehirlerine, rafinerilerine, petrol alanlarına ve tankerlerine yaptıkları saldırılarla devam etti. Bu arada petrol fiyatları sürekli iniş çıkışlar gösterdi.

1988'e gelindiğinde kimyasal silahlar da kullanan Irak bariz şekilde kazanıyor gibiydi. İran'ın savaşı sürdürme hevesi ve gayreti sönüyordu. Ekonomisi berbat durumdaydı. Humeyni'nin desteği azalmıştı. Nihayet Temmuz 88'de BM'ye ateşkese gitmek istediğini bildirdi, Ağustosta savaş sona erdi. Kapalı rafineriler yeniden devreye girdi. 8 yıl aradan sonra Körfezde petrol sevkiyatı yeniden başladı. Birkaç ay sonra petrolcü bir aileden gelen George Bush, Reagan'ın yerine başkan oldu. Aynı anda Sovyet Blok'unu Batı demokrasilerinden ayıran gerçek ve sembolik engellerin de kalkmasıyla 1990 ların küresel barış içinde geçeceği inancı yerleşti. Artık ileriki günlerde milletlerin arasında rekabet ideolojik değil, ekonomi esaslı olacak diye düşünülüyordu.

31

Körfezde Kriz

1990 yazında Dünya, soğuk savaşın bitmiş, yeni ve barışçıl günlerin başlayacak olmasının son hoşluğunu yaşıyordu zira 1989, uluslar arası düzenin yeniden kurulduğu "annus mirabilis" - mucize yıl olmuştu. Doğu-Batı zıtlaşması bitmiş, Berlin duvarıyla birlikte Doğu Avrupa'daki komünist rejimler çökmüştü.

Petrol, çevre sorunları gündeminin üst sıralarındaydı fakat onun dışında pek önemsenmeyen bir meta olarak görülüyordu. Fiyatı ucuz, arzı ve bir trilyon varil olarak hesaplanan rezervleri boldu.

Ancak tedbiri elden bırakmamayı gerektiren şöyle bir gerçek vardı: evet, rezerv boldu ama hemen hepsi Basra Körfezindeki beş ana üreticide, artı Venezuela'da toplanmıştı. OPEC dışında sisteme girmesi beklenen farklı mahaller yoktu. Yine de bu durum pek önemli değildi. 1990 baharında bir senato oturumunda ileriki birkaç yıl içinde hiçbir çalkantı kargaşa beklenmediği konuşuldu.

02 Ağustos 1990 da bu beklentiler yerle bir oldu. 100.000 kişilik Irak birlikleri Kuveyt'e yürüdü. Pek bir dirençle karşılaşmayan Irak tankerleri altı şeritli Kuveyt otoyollarından Kuveyt şehrine doğru ilerlediler. Böylece soğuk savaş sonrası ilk kriz, jeopolitik petrol krizi olacaktı.

Kuveyt Birleşmiş Arap Emirlikleri ile birlikte petrol fiyatlarını hep diğerlerinden düşük tutan ülkeydi. Saddam'ın derdi, bu ülkelerin de kotaları dahilinde üretim yapmaları ve OPEC'in afişe fiyatlarından satmalarıydı. Kuveyt ve BAE kısa süre içinde bu talebe uydu fakat Saddam'ın gerçek niyeti tüm Kuveyt'i Irak'a bağlamaktı. Kendini haklı göstermek için de Kuveyt'in hep Irak'ın bir parçası olduğunu, Batılı emperyalistler tarafından koparıldığını iddia ediyordu. Gerçekte ise Kuveyt, Iraktan çok daha eskilere giden bir tarihe sahipti.

1980 de İran'a saldırırken nasıl birkaç gün içinde işi bitireceği yanılgısına düştüyse, Saddam burada da Kuveyt'i hemencecik yutup işi oldubittiye getireceği hesabını yapmıştı. Böylece bir gecede maddi sorunlarını çözecek, askeri ve siyasi hırslarını gerçekleştirecek kaynaklara kavuşacak, kendisi Arap dünyasında kahraman, Irak da bir numaralı petrol gücü olacak, Batılı ülkeler onun önünde eğilmek zorunda kalacaklardı.

Oysa Araplar da dahil bütün dünyayı karşısında buldu. George Bush (baba) "Kuveyt'e yapılan saldırı kabul edilemez" tepkisini verdi. Diğer liderleri de ikna ederek muhalefet grubunu oluşturdu ve koordine etti; aksi takdirde Saddam Kuveyt'i alinde tutmayı başarabilecek olsaydı OPEC üretiminin ve dünya Petrol rezervlerinin % 20 sine tek başına hakim olacak, komşuları için de korku kaynağı teşkil edecekti. Bush durumu şöyle özetlemişti: "Saddam Hüseyin dünyanın en büyük petrol yataklarını ele geçirirse istihdamımız, yaşam tarzımız ve dost ülkelerin özgürlüğü zarar görecektir".

Kısacası krizin temeli petroldü, fakat fiyat açısından değil, küresel güç dengesinin kritik faktörü olması açısından. Irak hükümetiyle çeşitli zaman ve ortamlarda müzakereler yürütüldü, ultimatolar verildi fakat netice alınamadı. Nihayet Amerikan Senato ve Kongresi az bir çoğunlukla ve isteksizce Bush'a savaşa girme yetkisi verdi. Karar, Amerika ve Avrupa'da yoğun protestolarla karşılandı. Buna rağmen 17 Ocak 1991 de 700 koalisyon uçağı Irak üslerine hücum etti. Bir ay içinde Irak'ın kumanda ve kontrol merkezleri ile askeri ve stratejik hedeflerine yapılan sistematik bombalamalar neticesinde Irak'ın hava savunma gücü yok edildi. Güneyde Şiiiler, kuzeyde 1920 de Irak kağıt üzerinde icat edildiğinde anavatanları petrol yüzünden Irak'a dahil edilen Kürtler isyan çıkardılar. İsyân zalimce ve milyonlarca kişinin mülteci haline getirilmesiyle bastırıldı.

28 Şubat'ta ateşkes yürürlüğe girdi. Koalisyon güçleri Bağdat'ın kıyısına gelip durdular. Beklentileri kendi ordusunun bir darbeyle Saddam'ı devirmesiydi. Fakat Saddam'ın ülkeye ne kadar hakim olduğunu ve güvenliğe ne kadar önem verdiğini fark edememişlerdi. Ülkesine getirdiği onca yıkıma rağmen Saddam Körfez savaşının ardından iktidarını sürdürdü.

Fakat Körfez savaşı gerçekten sona ermiş miydi ?

1973 petrol şokundan sonra anlaşılmıştı ki petrol şirketleri gelecekteki krizleri kendi başlarına halledemeyecekler; bu rolü hükümetlerin üstlenmesi gerekecek. İzleyen yıllarda sanayi ülkeleri Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) etrafında toplanan bir enerji güvenlik sistemi kurdular. Ülkeler kıtlık ve panik durumunda devreye almak üzere stratejik depolar oluşturdular. Krizler göstermişti ki kriz sırasında telaşa kapılıp yanlış hareketler yapılmazsa piyasalar zaman içinde düzene giriyor. Hükümetler kriz durumunda piyasayı kontrol altına alma veya müdahale etmeye daha dirençli oluyor.

32

Çevre Meselesi

Dünya petrol üzerine dönmeye, ekonomi petrolle yaşamaya devam etse de Hidrokarbon insanının önünde çözmesi gereken yeni bir mesele var: Sanayi dünyası yeni bir çevrecilik dalgasıyla karşı karşıya. 1960'lardaki birinci dalga temiz hava ve su üzerine yoğunlaşarak kömürden Fuel Oil'a geçişi sağlamış, bu da petrol tüketimini arttırarak 73 krizini ağırlaştırmıştı. İkinci dalga yalnızca nükleer santrallara karşıydı.

1980'ler de başlayan ve ideolojik, demografik ve partizan farklılıkların ötesine geçerek geniş bir destek bulan dalga, tropik ormanların tükenmesinden atıklara ve iklim değişikliğine kadar her türlü çevre sorununu ele alıyordu. Bu hareketi tetikleyen baş faktör de Nisan 1986'daki Çernobil Nükleer felaketi idi. Görünmeyen fakat ölümcül tehlike arz eden bu patlama kontrolden çıkmış teknolojinin yol açacağı afet konusunda uyarıda bulunup Avrupa'da Yeşiller hareketini başlattı.

SON SÖZ

YENİ PETROL ÇAĞI

Ağustos 1859 da çılgın Yankee Albay Drake'in Pennsylvania'da yankılanan "petrol buldum" haykırışı, o günden beri hiç dinmeyen bir petrol koşusu başlatacak, savaşta / barışta ülkeleri kalkındıracak veya yıkacak güce kavuşturacak, yirminci yüzyılın büyük siyasi ve ekonomik mücadelelerinde karar verici faktör olacaktır.

Bir sektör olarak petrol tüm tarihi boyunca uygarlığımızın en iyi ve en kötü taraflarını ortaya çıkardı, hem bir lütuf hem de yük oldu. Sanayi toplumunun temeli enerjidir. Bütün enerji kaynakları içinde petrol merkezdeki konumu, stratejik karakteri, coğrafi dağılımı, tedarikinde sık sık yaşanan krizler ve olağanüstü ödüllere sahip olma dürtüsü dolayısıyla en önemli ve en problemlisi oldu. İnsan tabiatının en asil ve en aşağılık yönlerini ortaya çıkardı. Yaratıcılık, azim, girişimcilik, zeka ve teknik inovasyon, savurganlık, yolsuzluk, siyasi hırs ve zalimlikle el ele yürüdü. Siyasi ve ekonomik liderlik için küresel çatışmaları ateşledi. Petrole, onun getirdiği zenginlik ve iktidara yönelik arayışın devam edeceğine hiç kuşku yok zira uygarlığımız bir kere petrol tarafından şekillendirilmiş bulundu.

Bir gün geçmiyor ki petrolün fiyatı, ekonomiye etkisi, uluslar arası ilişkiler ve çevre üzerindeki rolü, şusu, busu bir şekilde konuşulmasın.

Sorular çok. Petrol ulusların politikalarını, stratejilerini ve konumlarını nasıl değiştiriyor? Petrolün getirdiği siyasi ve ekonomik riskler neler? Bir yıl içinde nasıl olur da 10 \$ ile 147.27 \$ arasında oynar? Petrol tükenecek mi ? Talep değişecek mi? İklim değişikliği olacak mı? Hidrokarbon insanının geleceği ne?

Petrol uğruna rekabet ve mücadele hiç bitmeyecekmiş gibi. Tam Şubat 91'de körfez savaşı bitti: ortalık süt liman derken 91 Aralığında Mikail Gorbachev televizyonda 12 dakikalık bir konuşma yaparak, akla hayale gelmeyecek bir şeyi, Sovyetler Birliğinin dağıldığını açıkladı. Bu olay, Kazakistan, Azerbaycan gibi yeni bağımsızlığına kavuşmuş ülkelerin küresel petrol sektörüne entegre olmasına yol açtı. Yüzyıl öncesinden beri düşünülen Bakü-Tiflis Ceyhan hattı nihayet devreye girdi. Yeni hat, Rus boru hattından farklı bir rota izleyerek bu ülkelerin pozisyonunu güçlendirdi.

Petrol bir süreliğine gündemden çıktı. Arz bol, fiyatlar ucuzdu. Dünya Orta Asya mucizesini ve Çini konuşuyordu. Derken 1997-98'de fazla ısınan bu mucize patladı. Sonuç tam bir yangındı. Panik, iflaslar, temerrütler ve küçülme Asya'dan Rusya ve Brezilya dahil, bütün yükselen piyasalara sıçradı. Petrole olan talep düştü, fiyatlar çöktü. Bu da henüz yedi yıllık Rusya'yı derinden vurdu, temerrüt ve iflasa sürükledi.

Fiyatların düşmesinden karlı çıkanlar da vardı. Avrupa, Amerika ve Japonya için adeta bir vergi indirimiydi. Enflasyon düştü. Halkta yeni bir aşk başladı: su içer gibi petrol yakan dört çekerler ve hafif kamyonlar. Bu yeni taşıtlar kısa sürede Amerika'da satılan yeni arabaların yarısını oluşturacaktı. Ancak bu resmi değiştiren üç şey olacaktı. Bunlardan birincisi 11 Eylül'dü. Pearl Harbor'dan bu yana ilk kez Amerikan topraklarına bir saldırı düzenleniyordu. Saldırı üzerine teröre savaş açan Amerika Afganistan'ı işgal etti Usame Bin Ladin orada barınıyor diye. Sonra gözler Irak'a çevrildi. Körfez savaşı zaferle sonuçlanmış ancak natamam kalmıştı. İşgalin risklerinden ve batağa saplanmaktan korkan koalisyon güçleri Bağdat'ı ele geçirmemiş, Saddam'a dokunmamıştı. Ancak 11 Eylül'ün akabinde Başkan Bush, aksine öğütleri hiçe sayarak, kitle imha silahları olduğu gerekçesiyle Irak 'ı işgal etti. Amerika'ya İngiltere'den başka hiçbir devlet katılmadı, herkes şiddetle karşı çıktı.

Vur kaçla işin bitirileceğini düşünülürken hiçbir şey planlandığı gibi gitmedi. Silahlar bulunmadı, ülke çapında başlayan ayaklanmalar ve isyanlar tam anlamıyla Şiilerle Sünniler arasında iç savaşa döndü. Bush hükümetinin kendisine biçtiği “bölgeye demokrasi getirme” görevi tam bir fiyaskoyla sonuçlandı. Üstelik meydana boş bulan İran kendisini bölgesel güç olarak görmeye başladı.

Bu dönemin ikinci ana gelişmesi küreselleşmeydi. 1990 ile 2009 arasında dünya ticareti üçe katlandı. 2009’a gelindiğinde dünya GSH’ sının önemli bir bölümü gelişmekte olan ülkelerde üretildi.

Söz konusu iki gelişme üçüncüsünü getirdi: Petrole olan talep fırladı. İran’ın uranyum zenginleştirme programının nükleer silahlara yol açacağı korkusunun getirdiği risk priminin yanı sıra, yeni petrol ve gaz alanlarının keşif, sondaj ve üretim bedellerinin olağanüstü yükselmesi, fiyatları tavana çekti. Bir taraftan da yatırımcılar petrole ve diğer emtiaya yoğun ilgi göstermeye yöneldiler. Yüksek getiri bekleyen fonlar ve diğer yatırımcılar için petrol; hisse senedi, bono, gayri menkul gibi başlı başına bir yatırım aracı oldu. Fiyatlar yükseldikçe beklentiler de yükseldi ve 2008 de 145 \$/ varile ulaştı.

Daha önceleri petrol fiyatlarında ani yükselmeler 73 petrol şoku, Arap İsrail savaşı ve onu izleyen Ambargo, 77-79 daki İran devrimi gibi sebeplerle ortaya çıkmıştı. Oysa bu sefer spesifik bir neden yoktu. Tersine kendisi şoka yol açtı. 2008 de Dünya Büyük Buhrandan bu yana yaşanan en büyük krize girdi. Petrol fiyatları da düşen tüketime paralel olarak çöktü. Fiyatın yükseldiği dönemde ithalatçı ülkelere ihracatçı ülkelere trilyonlarca dolar akmış, böylece dünya tarihinin en büyük gelir transferlerinden biri gerçekleşmişti.

Petrolde bir başka değişiklik sahiplikte yaşandı. Başlangıçta tamamen özel kişi ve şirketlerin girişimleriyle şekillenen petrol sektörü zaman içinde belirgin biçimde kayma gösterdi. Bugün büyük şirketlerin kendi hesaplarına üretimi yalnızca % 15 civarında. Rezervlerin % 20 den fazlası hükümetlerin ve kamu şirketlerinin elinde.

Petrol fiyatlarında 2003- 2008 arası görülen artış, petrolün biteceği korkusunu tetikledi. Daha önce de zaman zaman böyle korkular yaşanmıştı ama sonra geçmişti. Acaba bu sefer durumu farklı mı? Bu soru ciddi ve dikkatli analiz gerektiriyor. Alan alan yürütülen araştırmalar daha bir süre böyle bir sıkıntı yaşanmayacağına işaret ediyor. Ancak bazı faktörleri göz önünde bulundurmamız şart. Birincisi, jeopolitikalar, maliyetler, hükümetlerin aldıkları kararlar, ulaşım ve yatırımda güçlükler arzı azaltıp fiyatları yükseltebilir. İkincisi de sıvı petrol artan oranda geleneksel yataklardan değil, ultra derin Arktik deniz dibi, Kanada petrol kumları gibi zor koşullarda elde ediliyor. Buralardan üretim yapmak çok daha karmaşık, zor ve pahalıya mal oluyor. Üçüncüsü de önümüzdeki yıllarda Çin, Hindistan gibi yeni devlerin talebe yapacağı yoğun baskı ve bunu karşılama güçlüğü olacak.

Petrolün geleceğine yönelik bir başka faktör de iklim değişikliği. Karbon salınımıyla ilgili Kyoto protokolünü Amerika önce imzalamadıysa da 10 yıl sonra tutumunu değiştirmek zorunda kaldı ve gerekli önlemleri başlattı. Ancak 2007 itibarıyla karbon salınımında Çin Amerika’yı geçerek dünyada bir numaraya oturdu. Karbon yönetimi önümüzdeki yıllarda uluslararası diplomaside tartışmalı bir odak noktası olacağına benzer.

Yeni kaynak ihtiyacı artı fiyat, iklim ve tedarik güvenliği sorunları enerji sektöründe araştırma ve inovasyon dalgası başlattı. Fakat ne kadar başarılı olunacak? Bir derece başarılı olursa bile taşıt filosu bir gecede değişmeyecek; yeni modellerin piyasaya sürülmesi en az 5-6 yıl ve milyarlarca dolar tutabilir. Her yıl taşıt filosunun yalnızca %8’inin yenilendiği düşünülürse etkinin hissedilmesi yıllar sürecek denebilir. Ancak ne olursa olsun otomobiller enerji kaynağı ve motorları açısından bugünkünden farklı olmak zorunda. Hibridler ve doğalgaz kullananlar artacak mı zaman gösterecek.

Petrolün ve diğer enerji kaynaklarının kullanımında dünya çapında bir tasarruf gayreti görülüyor. Tasarruf edilebilecek çok yn var fakat dünya ekonomisinde, nüfusta ve gelirlerde artışın talebi yükselteceği kesin. İnnovasyonların ne kadar etkili olacağını ise politikalar, piyasa, teknoloji ve araştırmaların niteliği gösterecek.

Ne řartlarda olursa olsun petrol önümüzdeki en az birkaç on yıl daha dünya siyasetinin, ekonominin ve gücün merkezi olmaya devam edecek.